

Ж. БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**Б. ОСМОНОВ АТЫНДАГЫ ДЖАЛАЛ – АБАД МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИИМинин МИЛИЦИЯНЫН
ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ Э.А. АЛИЕВ атындагы АКАДЕМИЯСЫ**

Д 12.23.668 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 343: 342.51.8 (575.2) (043.3)

ТУЛЕУБЕКОВА МЕРЕЙ МАГАУИЯЕВНА

**Жашы жете элек балдарды коомго каршы аракеттерди жасоого
тарткандыгы үчүн кылмыш-жаза жоопкерчилиги: Россия Федерациясы
жана Казакстан Республикасынын мыйзамдарынын алкагында**

12.00.08 – кылмыш-жаза укугу жана криминология; кылмыш-жаза аткаруу
укугу

юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш «Сибирь юридикалык университети» (СибЮУ) жеке жогорку билим берүү мекемесинин кылмыш-жаза укугу жана процесси кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи:

Чекмезова Елена Ивановна

юридика илимдин кандидаты, доцент,
«Сибирь юридикалык университети» (СибЮУ)
жеке жогорку билим берүү мекемесинин
кылмыш-жаза укугу жана процесси кафедрасынын
доценти

Официальные оппоненты:

Осмоналиев Кайрат Медербекович

юридика илимдин доктору, профессор,
Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университетинин Түрк мурасы борборунун
жетекчиси

Жетписов Серик Кожанович

юридика илимдеринин доктору, профессор
Павлодар ш. Торайгыров университетинин укук
таануу кафедрасынын башчысы

Ведущая организация:

Россия Федерациясынын биринчи Президенти
Б.Н. Ельцин атындагы жогорку билим берүүнүн
мамлекеттер аралык билим берүү уюмунун
Кыргыз-Орус Славян университетинин (КРСУ)
кылмыш-жаза укугу жана криминология
кафедрасы (720065, Бишкек ш., Чүй пр., 42,
корпус 7.)

Диссертациялык иш 2025-жылдын «31» январында саат 12.30 да Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине, Б. Осмонов атындагы Жалал – Абад мамлекеттик университетине жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э. А. Алиев атындагы Академиясына караштуу юридика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 12.23.668 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев, көчөсү 132; конференц-зал (209-ауд.). Видеоконференцияга шилтеме: <https://vc.vak.kg/b/122-sts-08l-l3b>

Диссертациялык иш менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин А. Табалдиев атындагы (Бишкек ш., Жибек Жолу көч., 394), Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин (Жалал-Абад ш., Ленина көч., 47) жана Кыргыз Республикасынын ИИМинин милициянын генерал-майору Э.А. Алиев атындагы Академиясынын (Бишкек ш., Ч. Валиханов көч., 1 «А») китепканаларынан, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиясынын <https://vak.kg> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын “30” декабрында жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин

окумуштуу катчысы,

юридика илимдеринин доктору, доцент

Абдукаримова Н. Э.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. КМШ өлкөлөрүндө жүргүзүлүп жаткан реформаларга жана мамлекет тарабынан көрүлүп жаткан чараларга карабастан, жашы жете электер бүгүнкү күнгө чейин коомдун жетиштүү деңгээлде корголбогон бөлүгү бойдон калууда. Бул тынчсызданууну жаратат, анткени жаңы муун мурдагы муундардын идеяларын жана иштерин улантып, келечекте коомдун да, мамлекеттин да өнүгүү багытын аныктайт. Балдарды туура тарбиялоодон жетишилген ийгиликтердин сакталышы гана эмес, ошондой эле жашоонун бардык чөйрөлөрүн — социалдык жана маданий жактан саясий жана экономикалык чөйрөлөргө чейин андан ары өнүктүрүү көз каранды

Ошондуктан, Россия Федерациясында да, Казакстан Республикасында да жашы жете электерди укуктук коргоо маселеси мамлекеттик саясаттын маанилүү жана артыкчылыктуу багыттарынын бири бойдон калууга тийиш, ал коомдун өзгөчө көңүл бурууну талап кылган эң аялуу бөлүгү болуп саналат.

КМШнын бир катар өлкөлөрүндө, ошондой эле Россия Федерациясында жана Казакстан Республикасында болуп жаткан социалдык кайра түзүүлөрдүн жана саясий чыңалуунун фонунда азыркы криминогендик кырдаал өсүп келе жаткан муунга деструктивдүү таасир тийгизип жаткандыгын белгилей кетүү керек.

Өзгөрүп жаткан чындыктын шарттарында терс тенденциялар күч алууда, бул жашы жете электердин девианттык жүрүм-турумунун ар кандай формаларында, анын ичинде укук бузуулардын бир бөлүгүнүн олуттуу латенттүүлүгүнүн жана коомдун бул чөйрөдөгү чыр-чатактарды соттон тышкары жөнгө салууга жакындыгынын фонунда ишти баңгиликти, алкоголизацияны жана криминалдаштырууну камтыйт

Мында жашы жете электерди коомго каршы аракеттерди жасоого тартууга каршы аракеттенүүнүн актуалдуулугу, *биринчиден*, бул кылмыштардын коомдук коркунучтуулугунан турат, бул чоңдордун ден соолугуна жана өспүрүмдүн психикасына тийгизген зыяндуу таасиринен турат. Өспүрүмдүн инсандыгын калыптандыруу процессине ар кандай терс кийлигишүү анын психикалык жана физикалык абалына олуттуу таасир көрсөтүүгө, анын өнүгүүсүнүн терс келечегин алдын ала аныктоого жөндөмдүү, натыйжада коом өзүнүн толук баалуу мүчөсүнөн ажырап гана тим болбостон, криминогендик мүнөздөмөлөрдүн жыйындысы менен кылмышкерди да ала алат. *Экинчиден*, башка оор жана өзгөчө оор кылмыштарды жасоо үчүн триггер болуп саналган фон компоненттери деп аталгандар дал ушул мас кылуучу, жаңы потенциалдуу-коркунучтуу психоактивдүү заттарды, баңги каражаттарын жана алардын аналогдорун колдонуу, никотин камтыган продукцияларды колдонуу, анын

ичинде вейптерди, кумар оюндарын, селсаяктыкты, кайырчылыкты колдонуу кирет. Мындан тышкары, кырдаалды татаалдаштырган факторлордун арасында өлүмгө багытталган экстремалдык жаштар субмаданиятынын пайда болушу [Соколова, С. С. Молодежные субкультуры в трансформирующемся обществе [Текст] / С. С. Соколова // Вестник Бурятского государственного университета. – 2018. – № 3-2. – С. 88-95.], ошондой эле "колумбайнерлер" феномени бар (АКШдагы мектептеги курал колдонгон окуяларды туураган көрүнүш [Якимовец, В. С. Синдром "колумбайна" как форма насилия в современных образовательных учреждениях [Текст] / В. С. Якимовец // Безопасное детство как правовой и социально-педагогический концепт : Материалы V Всероссийской научно-практической конференции с международным участием для студентов, магистрантов, аспирантов, преподавателей и специалистов. В 2-х томах, Пермь, 19–20 апреля 2018 года / Ответственный за выпуск Л.А. Метлякова. Том II. – Пермь: Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования "Пермский государственный гуманитарно-педагогический университет", 2018. – С. 247-251.]). Булардын бардыгы жашы жете элек адамдын инсандык деградациясына терс таасир этүүдө. Үчүнчүдөн, акыркы жылдар аралыгында жалпы кылмыш-жаза реформасынын алкагында, атап айтканда РФнын КЖКнин 151-беренеси жана РКнын КЖКнин 133-беренеси укуктук модернизация процессинде болуп, бул мыйзамдарга бир нече жолу өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилген. Ошону менен бирге, расмий статистиканы, соттук-тергөө практикасын, изилдөөнүн теориялык базасын талдоонун натыйжалары изилденип жаткан ченемдер жеткилендиктен алыс экендигин айгинелейт, анткени аларда терминологиялык түшүнүктөрдө жана аларга карата мамилелерде, ошондой эле бул чөйрөгө тартылган адамдардын чөйрөсүндө укук колдонуу практикасында көйгөйлөрдү жаратуучу боштуктар жана карама-каршылыктар бар. Бул факторлор укукту колдонуу практикасына тоскоолдуктарды жаратууда. Төртүнчүдөн, ушул убакка чейин изилденген коомго каршы иш-аракеттерди квалификациялоо процессинде жашы жете электердин өмүрүнө жана ден соолугуна коркунуч туудурган аракеттерди жасоого жашы жете электердин катышуусунун жаңы жаңы көрүнүштөрү менен байланыштуу, бирок алар РФнын КЖКнин 151-беренеси жана РКнын КЖКнин 133-беренесинин алкагына кирбейт. Мындан улам, мындай кылмыштарды жасаган чоң адамдар кылмыш жоопкерчилигинен качып кутулууга мүмкүнчүлүк алышууда. Ошол эле учурда, бул талаштуу маселелер эки мамлекеттин жогорку сот органдарынын түшүндүрмөлөрүндө дагы так жана бир маанилүү чечимин тапкан эмес. Бул жагдай жашы жете электердин кызыкчылыктарын кылмыш-жаза укуктук коргоо чөйрөсүндө калыптанган

укуктук мамилелерди кошумча талдоонун зарылдыгын шарттайт. Мындай талдоо мыйзамдардагы боштуктарды жана карама-каршылыктарды аныктап, аларды жоюу боюнча илимий негизделген сунуштарды иштеп чыгууга багытталууга тийиш. *Бешинчиден*, жашы жете электерди каралып жаткан аракеттерге тартуу менен байланышкан антикоомдук көрүнүштөрдүн жаңы багыттарынын пайда болушун эске алуу зарыл. Бул аталган категориядагы адамдарга карата кылмыш субъекттеринин кылмыштуу аракеттерин кайра карап чыгуу зарылдыгын шарттайт. Натыйжада, РФнын КЖКнин 151-беренеси жана РКнын КЖКнин 133-беренесинин диспозициясынын мазмунун жана алардын квалификациялык белгилерин кайра карап чыгуу маселеси көтөрүлүүдө. *Алтынчыдан*, жашы жете электерди баңги каражаттарын колдонууга, суициддик жүрүм-турумга жана башка коркунучтуу коомго каршы аракеттерге тартуу, ошондой эле Интернет түйүнүнүн жардамы менен аракеттерди жасоо үчүн заманбап шарттарда пайдаланылуучу виртуалдык мейкиндиктер ушул категориядагы адамдарды тартуу масштабынын кеңейишине жана коомдо жана бүтүндөй мамлекетте криминогендик кырдаалдын өзгөрүшүнө, ошондой эле катышуучулардын криминологиялык портретинин трансформациясына алып келет, бул учурда пайда болгон көйгөйлөрдү чечүү үчүн кыйла терең жана ар тараптуу талдоону жана мамилени / ыкмаларды талап кылууда [Антонов, И. П. *Антиобщественные действия несовершеннолетних как социальная проблема [Текст]* / И. П. Антонов, Н. С. Зубарев // *Проблемы межрегиональных связей*. – 2024. – № 26. – С. 46-54.]. *Жетинчиден*, кылмыштын бул категориясы коомдун өнүгүшүнүн социалдык, укуктук жана психологиялык аспектилерин козгогон эң татаал жана көп кырдуу проблемалардын бири бойдон кала бергендиктен, аларды чечүү илимий криминологиялык изилдөөлөргө, жекече кайра социалдаштыруу программаларына жана активдүү мамлекеттик саясатка негизделген комплекстүү мамилени талап кылат. Өспүрүмдөрдүн социалдык адаптацияланышына жана криминогендик факторлорду азайтууга мүмкүндүк берүүчү шарттарды түзүү аркылуу гана жашы жете электерди коомго жат аракеттерге тартуу деңгээлин узак мөөнөттүү төмөндөтүүгө жетишүүгө болот.

Жогорудагы бардык айтылгандар тартуу аракеттерин жасоочулардын кылмыштуу ишмердүүлүгүнө өбөлгө түзгөн факторлорду криминологиялык талдоонун зарылдыгын жана бул категориядагы кылмыш аракеттерин алдын алуунун негизги багыттарын иштеп чыгуунун маанилүүлүгүн далилдейт. Мындан тышкары, илимий изилдөөлөрдүн жана алардын алкагында алынган натыйжалардын көптүгүнө карабастан, бул чөйрөдөгү актуалдуу маселелердин толук чечилбей, узакка созулган мүнөзгө ээ экенин көрсөтүүдө. Ошол эле учурда жаңы багыттардын пайда болушу өзгөчө көңүл бурууну жана

тереңирээк изилдөөнү талап кылат. Жогоруда айтылгандардын бардыгы изилдөө темасынын актуалдуулугун жана маанилүүлүгүн тастыктап турат.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациянын изилденүүчү көйгөйү автордун демилгелүү иши болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. *Изилдөөнүн максаты* жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуу үчүн кылмыш жоопкерчилигин укуктук жөнгө салуу маселелерин ачып берген ченемдик жоболорду жана криминологиялык аспектилерди талдоо, ушул негизде каралып жаткан тармактагы мыйзамдык кемчиликтерди аныктоо жана алардын негизинде Россия Федерациясынын жана Казакстан Республикасынын мыйзамдарын өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу, бул категориядагы адамдардын кызыкчылыктарын укуктук коргоонун натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган, ошондой эле алдын алуу чараларынын комплекстүү системасын сунуштоо болуп саналат, алар криминалдык жосундардын учурдагы тенденцияларын эске алуу менен каралып жаткан чөйрөдө жашы жете электердин кызыкчылыктарын коргоо механизмин сунуштоо болуп саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн *милдеттери*:

1. акыркы 10 жылда киргизилген өзгөртүүлөрдү эске алуу менен Россия Федерациясынын жана Казакстан Республикасынын мыйзамдары боюнча коомго каршы аракеттерди жасоого жашы жете электерди тартуу үчүн жазык жоопкерчилигин регламенттөөнүн теориялык жана укук колдонуу проблемалуу аспектилерин изилдөө;

2. пайда болгон жаңы криминалдык көрүнүштөрдүн фонунда кылмыштардын башка чектеш курамдарынан коомго каршы аракеттерди жасоого жашы жете электерди тартууну чектөөгө тиешелүү дискуссиялык маселелерге талдоо жүргүзүү;

3. айрым чет мамлекеттердин мыйзамдары боюнча жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуу үчүн жазык жоопкерчилигинин өзгөчөлүктөрүн карап чыгуу;

4. жашы жете электин инсандыгын комплекстүү талдоо жүргүзүү жана анын кылмыштуу аракеттерине таасир этүүчү конкреттүү себептерди жана шарттарды аныктоо;

5. КМШ өлкөлөрүндөгү өзгөрүлгөн тенденцияларды эске алуу менен жашы жете электерди коомго жат аракеттерге тартууну аныктоочу заманбап факторлорду карап чыгуу;

6. Россия Федерациясында жана Казакстан Республикасында азыркы этапта коомго каршы аракеттерди жасоого жашы жете электерди тартууга каршы аракеттенүү боюнча негизги багыттарды аныктоо;

7. жашы жете электерди коомго каршы аракеттерди жасоого тартуу үчүн жоопкерчиликти регламенттеген Россия Федерациясында жана Казакстан

Республикасында мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча илимий негизделген сунуштарды иштеп чыгуу.

Иштин илимий жаңылыгы акыркы 10 жыл ичинде мыйзам чыгаруучулар тарабынан киргизилген өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду, ошондой эле криминалдык жосундардын көрүнүштөрүнүн кырдаалды курчутуучу, ошондуктан мыйзам чыгаруучулар жана мамлекеттик бийлик органдары тарабынан өзгөчө көңүл бурууну талап кылган учурдагы тенденцияларын эске алуу менен Россия Федерациясынын жана Казакстан Республикасынын мыйзамдары боюнча коомго каршы аракеттерди жасоого жашы жете электерди тартууга байланыштуу жазык-укуктук жана криминологиялык проблемалык аспектилерди монографиялык деңгээлде системалуу, комплекстүү жана салыштырма изилдөө жүргүзүүгө автордук мамиле менен аныкталат.

Иштелип чыккан сунуштар заманбап атайын булактардын кеңири талдоосуна негизделген, бул таасирдүү жазык-укуктук механизмди жана чаралардын комплекстүү системасын иштеп чыгууга автордук мамилелерди иштеп чыгууга мүмкүндүк берди, алар бул чөйрөдө криминалдык көрүнүштөрдүн деңгээлин төмөндөтүү боюнча натыйжалуулукту жогорулатууга мүмкүндүк берет, анын ичинде Россия Федерациянын кылмыш-жаза кодексинин жана Казакстан Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин ченемдеринде чагылдырылбаган, ошондой эле өспүрүмдөрдү алдын алуу жана социалдаштыруу боюнча бир катар багыттарды эске алуу менен кайра карап чыгууга мүмкүндүк берди.

Мындан тышкары, төмөнкү багыттар боюнча автордук мамиле сунушталган:

1. төмөнкү негизги түшүнүктөр боюнча автордук көз караш көрсөтүлгөн: "жашы жете электерди коомго каршы аракеттерди жасоого тартуу," "коомго каршы аракет," "тутумдуулук," "девианттык жүрүм-турум," "кайырчылыкка тартуу," "зордук-зомбулукту колдонуу." Бул түшүнүктөрдүн укуктук нормалардын так жана бирдиктүү колдонулушун камсыздоо максатында, РФнын жана КРнын кылмыш-жаза кодекстерине тиркеме катары кылмыш-жаза укуктук сөздүк иштеп чыгуу жана анын мазмунун толуктоо сунушталган;

2. каралып жаткан жоболордун мазмунунун көйгөйлүү аспектилери баяндалган жана ушуга байланыштуу, РФ КЖКнын 151 жана КР КЖКнын 133-беренелеринин диспозициясын өркүндөтүү максатында жашы жете электердин укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоого багытталган бул ченемдердеги боштуктарды толтуруу жана карама-каршылыктарды чечүү боюнча заманбап жолдорго автордук көз караш берилген (7 багыт берилген);

3. РФ КЖКнын 151-беренесинин, КР КЖКнын 133-беренесинин жана КР КЖКнын 181-беренесинин автордук варианты, криминалдык жосундардын көрүнүштөрүнүн жаңы тенденцияларын эске алуу менен, ошондой эле азыркы этапта чагылдырылбаган, бирок каралып жаткан мамлекеттердин мыйзам чыгаруучулары тарабынан өзгөчө көңүл бурууну талап кылган жашы жете

электерди коомго жат аракеттерге тартууга каршы аракеттенүүнүн деңгээлин гана жогорулата турган орун алган кенемтелерди четтетүү боюнча чаралар сунушталган;

4. чоң кишилер тарабынан криминалдык ишмердүүлүктүн пайда болушунун жаңы формаларына Заманбап булактардын кеңири контент - талдоосу авторго иште баяндалган бир катар мыйзамдык чараларды кабыл алуу зарылдыгына өз көз карашын аныктоого мүмкүндүк берди, аларды кароо юридикалык коомчулуктун арасында бир беткей мамиле болбогон көйгөйлүү маселелерди чечүү үчүн баштапкы позиция болуп кала алат (12 багыт берилген);

5. жашы жетпегендин укуктук статусунун өзгөчөлүгү негизделген жана аны коргоонун конституциялык механизми коом жана мамлекет тарабынан көз жаздымда калбашы мүмкүн болгон жагдайлардын комплексине негизденип, мамлекеттик саясаттын артыкчылыктуу багыты болууга тийиш;

6. Кыргыз Республикасынын жана Казакстан Республикасынын Кылмыш-жаза мыйзамдарынын алкагында укуктук коргоо жана жашы жете электерди коргоо боюнча атайын каражаттарды, ошондой эле мамлекеттик саясатты өзгөчөлүктөрү чагылдырылган;

7. түзүлгөн социалдык-саясий жана башка терс кырдаалды, ошондой эле криминогендик кырдаалды, анын ичинде жашы жете электердин аң-сезиминин трансформациясын эске алуу менен жашы жете электерге карата өзүнүн коомго каршы аракеттерин жүзөгө ашырууга, тартууга көмөктөшүүчү Заманбап факторлордун тобуна автордук мамиле берилген (9 позиция келтирилген);

8. коомго каршы аракеттерге тартыла турган жашы жете электерди айырмалоонун автордук варианты сунушталды;

9. жашы жете электерди коомго каршы аракеттерди жасоого тарткан адамдардын заманбап криминологиялык портрети, ошондой эле алардын автордук классификациясы чагылдырылган, анда катышуучулардын 6 тобун бөлүп көрсөтүү сунушталат, анын ичинде Россиянын жана Казакстандын кылмыш-жаза мыйзамдарынын каралып жаткан беренелеринин сунушталган жаңы диспозициясынын мазмунуна жараша башка беш критерий боюнча дифференциациялоо үчүн негиздер келтирилген;

10. жашы жете электерди коомго каршы аракеттерди жасоого (жалпы жана жекече) тартуу боюнча эскертүүгө багытталган чаралардын комплекстүү эки деңгээлдүү системасына автордук көз караш, ошондой эле каралып жаткан мамлекеттерде мамлекеттик саясаттын негизги багыттары берилген, бул жашы жете электердин кызыкчылыктарын коргоо механизмин күчөтүүгө жана коомдун жетиштүү аялуу бөлүгүнө таасир этүүнүн укуктук эмес методдорунун таралышына жол бербөө боюнча шарттарды түзүүгө каршы турууга мүмкүндүк берет;

11. жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуу үчүн жоопкерчиликти жөнгө салган чет өлкөлүк мыйзамдарды салыштырма-укуктук

талдоонун натыйжалары баяндалды, бул жашы жете электерди коргоо проблемаларынын позитивдүү аспектилерин жана оригиналдуу чечимдерин бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берди.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси төмөнкүлөрдө турат: 1) чыгармада баяндалган тыянактар жана сунуштар маанилүү социалдык - укуктук проблеманы комплекстүү чечүүгө салым кошот, ал коом жана мамлекет тарабынан өзгөчө көңүл буруу объектиси болуп саналган жашы жете электерди коомго каршы аракеттерди жасоого тартууга каршы туруу үчүн олуттуу мааниге ээ;

2) РФ КЖКнын 151-беренесинин жана КР КЖКнын 133-беренесинин жаңы вариантынын конструкциясы, анын ичинде криминалдык көрүнүштөрдүн заманбап тенденцияларын эске алуу менен мыйзам чыгаруу чараларынын бүтүндөй спектрин иштеп чыгуу, жашы жете электерди коомго каршы аракеттерди жасоого тартууга каршы аракеттенүүнүн жазык-укуктук механизмдин өркүндөтүүгө мүмкүндүк берет, ошондой эле мыйзам чыгаруу чөйрөсүндө олуттуу салым болот; 3) иште баяндалган тыянактар жана сунуштар: а) жашы жете электердин коомго каршы аракеттерге тартуу деңгээлин төмөндөтүү боюнча алдын алуу ишин өркүндөтүүгө багытталган жана иштин сотко чейинки багыты боюнча мамлекеттик программаларды кошо алганда, иштеп жаткан программаларды иштеп чыгууда жана толуктоодо эске алынышы мүмкүн; б) криминологиялык теорияны андан ары өнүктүрүүдө, ошондой эле тергөө органдарынын жана башка кызыкдар ведомстволордун квалификациясын жогорулатуу системасын кошо алганда, криминологияны, кылмыш-жаза укугун, кылмыш процессин, криминалистика жана БИИ изилдөөдө окуу процессинде колдонулушу мүмкүн; 4) изилдөөнүн алынган натыйжалары Кыргыз Республикасынын мыйзам чыгаруучусу сыяктуу эле, ЕАЭБдин башка өлкөлөрү тарабынан да колдонулушу мүмкүн.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Төмөнкү терминологиялык түшүнүктөргө автордук мамиле берилген: ***жашы жетпегенди коомго каршы аракеттерди жасоого тартуу*** - бул бойго жеткен адамдын (18 жашка чыккан) жашы жетпегенди мажбурлоого же болбосо жаңы потенциалдуу коркунучтуу заттарды, баңги каражаттарын жана алардын аналогдорун колдонууга катышуу каалоосун (кызыгуусун) козгоого, ар кандай жалган диний түзүмдөргө (секталарга) кирүүгө мажбурлоого, селсаяктык кылууга же кумар оюндарына тартууга, ошондой эле суициддик жүрүм-турумга тартууга багытталган атайылап жасаган аракеттери; ***коомго жат аракеттер*** - кылмыш түшүнүгүнө туура келбеген, б.а. укукка каршы болуу белгисине ээ болбогон жана ошого жараша жазык мыйзамынын чегинде жазага алып келбеген аракеттер (жүрүм-турумдар).

Бирок, социалдык нормалардан тышкары жүрүм-турум адеп-ахлаксыздык болуп саналат, анткени ал коомдо кабыл алынган жүрүм-турум эрежелерине каршы келет, коомдук тартиптин бузулушуна алып келиши мүмкүн жана жалпысынан жүрүм-турумду карманган адамдын жана башкалардын ден соолугуна зыян келтирет; **коомго каршы аракеттерди жасоонун системалуулугу** - бул бойго жеткен адам тарабынан бир эле жабырлануучуга карата алардын биринчиси үчүн мыйзамдарда каралган жоопкерчиликке тартуунун эскирүү мөөнөтү бүтө элек мезгилде үч же андан көп бирдей же бир түрдүү укук бузуулардын жасалышы; **жашы жете электердин девианттык жүрүм – туруму** - бул өспүрүмдөр үйрөнгөн асоциалдык жана деструктивдүү баалуулуктардын, мамилелердин жана мамилелердин жыйындысы, алар бара-бара туруктуу инсандык өзгөчөлүктөргө айланат. Бул мүнөздөмөлөр, объективдүү терс факторлордун жана жеке психологиялык өзгөчөлүктөрдүн татаал өз ара аракеттенүүсүнүн таасири астында пайда болот, бул антисоциалдык багытка ээ болгон жүрүм-турумдук аномалиялардын көрүнүшү үчүн негиз болуп калат; **тилемчиликке тартуу** - бул бойго жеткен адамдын (18 жаш курагындагы) жашы жете электердин системалуу түрдө мажбурлоого же болбосо анда кылмыштуу максаттарга жетүү максатында, эреже катары, мите курттарга чалдыккан адамдын эсебинен, ыкмалардын кеңири спектрин пайдалануу менен бөтөн адамдардан акча, тамак-аш азыктарын жана башка материалдык баалуулуктарды суроого катышуу каалоосун козгоого багытталган ар кандай атайылап жасаган аракеттери; **зордук-зомбулук колдонуу** – РФ КЖКнын 151 беренесинин 3 б. жана КР КЖКнын 133 беренесинин 3 б. ылайык жашы жете электердин өмүрү жана ден соолугу үчүн коркунучтуу эмес, же физикалык таасирдин натыйжасында ден соолугуна жеңил же орточо оор зыян келтирген (уруп-сабоо, денеге залал келтирүү жана физикалык азап алып келүүчү башка аракеттер) аракеттерди түшүнүү керек.

2. Жашы жете электердин укук бузуулары төмөнкү жагдайлардын негизинде комплекстүү көз караштан алынып, кылдат изилдөөнүн жана талдоонун предмети болуп саналат: **Биринчиден**, жаш муундун калыптанышы мамлекеттик саясаттын артыкчылыктуу багыты болуп, бул багытка жашы жете электердин укуктарын коргоо жана сактоо боюнча коюлган тапшырмалардын көлөмү жана маанилүүлүгү таасир этет. Бирок, ошол эле учурда, жашы жете электердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын жок кылууга алып келген коомдо болуп жаткан терс процесстер жана бул категориядагы адамдардын катышуусундагы кылмыштуулуктун расмий көрсөткүчтөрү бул чөйрөдөгү көйгөйлөрдү чечүү үчүн укуктук коргоо механизмдерин кайра карап чыгууну талап кылат. **Экинчиден**, мамлекеттин жалпы, өзгөчө мыйзам чыгаруучулардын

тарабынан жашы жете электердин кылмыштуу иш-аракеттерге тартылуусунун коомдук коркунучунун деңгээлин эске алуу керек. Бул көрүнүш жаштардын руханий жана адеп-ахлактык өнүгүүсүнө, ошондой эле алардын саламаттыгына зыян келтирип, жаңы багыттардын жана кылмыштуулуктун модернизацияланган, анын ичинде транснационалдык формаларынын пайда болушунун шартында коом үчүн орду толгус олуттуу кесепеттерге алып келет. **Үчүнчүдөн,** өзгөчө көңүл бурууну талап кылган терс процесстер бар. Биринчиден, жашы жете электердин кылмыштуу аракеттерге тартылуусунун фондук көрүнүштөрүнө төмөнкүлөр кирет: тыюу салынган каражаттар менен заттарды (баңгизаттар, психотроптук заттар, одурмандыруучу заттар, никотин камтыган продукциялар, спирт ичимдиктери ж.б.) колдонуу; проституция, кайырчылык, тентип жүрүү. Экинчиден, чоңдордун аракеттери туруктуу өспүрүмдөр жана жаштар топторунун калыптанышына алып келет. Алардын консолидациясы төмөнкү ыкмалар менен ишке ашат: а) асоциалдык маанайдагы жашы жете электерди тартуу; б) чоңдор тарабынан башка кылмыштуу топтордун мүчөлөрүн же мурда соттолгон жашы жете электерди өспүрүмдөрдүн бейрасмий бирикмелерине киргизүү; в) кылмыш субмаданиятын (анын ичинде тюремдик) жана жашы жете электердин чоңдор тарабынан жүктөлгөн функцияларын аткаруу аркылуу "жаңы стандарттар" боюнча комфорттуу жашоону пропагандалоо. **Төртүнчүдөн,** жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуунун мотивациялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу керек. Бул өзгөчөлүктөргө төмөнкүлөр таасир этет: а) жаш курактык жана психологиялык өзгөчөлүктөр; б) социалдык байланыштардын туруксуздугунун шартында жана мындай адамдардын жөндөмдүүлүктөрүнүн чектелген фонунда инсан катары калыптануунун аз убакыты; в) жашыруун кылмыштуулуктун таасири, көпчүлүк учурларда аларды кылмыштуу аракеттерге тартууда роль ойнойт. **Бешинчиден,** жашы жете электердин коомго каршы аракеттерге тартылуу спецификасы бул категориядагы адамдардын укуктарын коргоо үчүн өзгөчө укуктук механизмди талап кылат. Бул механизмге психология, социология, психиатрия жана педагогика чөйрөсүндөгү атайын билимдерди колдонуу кирет. **Алтынчыдан,** жашы жете электердин инсанын изилдөөнүн актуалдуулугу төмөнкүлөр менен аныкталат: а) жашы жете электердин коомго каршы аракеттерге тартылуусунун өсүү тенденциясы; б) жашы жете электердин диверсияларды, террордук актыларды, экстремисттик иш-аракеттерди жана массалык баш аламандыктарды жасоого активдүү катышуусу. Бул жерде триггер чоңдор тарабынан жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуу болуп саналат жана бул РФнын КЖКнин 150-беренесинде жана КРнын КЖКнин 133-беренесинде камтылган.

3. Жашы жете электерди укуктук коргоо жана алардын коопсуздугун камсыздоонун өзгөчөлүктөрүнө төмөнкүлөрдү кошууга болот: **Биринчиден**, кылмыш-жаза мыйзамдары Конституцияга карата коргоочу функцияны аткарат, анда Кылмыш-жаза кодексинин ченемдери Конституциянын бир катар жоболорун ишке ашыруунун өзгөчө укуктук кепилдиги болуп саналат. Бул тууралуу жашы жете электердин кылмыш жоопкерчилигине арналган өз алдынча бөлүмдөр күбөлөндүрөт (мисалы, Казакстан Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 6-бөлүмү, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 5-бөлүмү, Россия Федерациясынын Кылмыш-жаза кодексинин 5-бөлүмү), бул ченемдер жашы жете электердин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен жеке жоопкерчилик чараларын камтыйт. **Экинчиден**, өз алдынча бөлүмдөрдүн автономдуулугу каралган, тактап айтканда: Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 2-бөлүмү "Үй-бүлөгө жана жашы жете электерге каршы кылмыштар", 26-бөлүмү "Үй-бүлөгө жана жашы жете электерге каршы укук бузуулар", Россия Федерациясынын Кылмыш-жаза кодексинин 20-бөлүмү "Үй-бүлөгө жана жашы жете электерге каршы кылмыштар". Бул, бир жагынан, жашы жете электердин социалдык-психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен коргоочу нормаларды камтуу, экинчи жагынан, үй-бүлөлүк мамилелердин жашы жете электерди коргоодогу маанисин таануу тууралуу күбөлөндүрөт. **Үчүнчүдөн**, жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартууда алардын укуктарын коргоо эки ыкма менен каралышы керек: бир жагынан, бул категориядагы адамдардын укуктарын коргоо коом тарабынан, ар кандай институттар жана мамлекеттин жалпы иш-аракеттери аркылуу жашы жете электерди коргоо боюнча көптөгөн ыкмалар жана методдор аркылуу укуктук мамилелерди камтышы зарыл, экинчи жагынан, бул чоң адамдар тарабынан жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуу учурларында алардын укуктарын коргоого байланыштуу. Бул учурда жашы жете электердин укуктарын коргоо механизмдери жана формалары өзгөчө болуп саналат, мында процесстин катышуучусу катары жашы жете электерди коргоо үчүн укук коргоо жана сот органдары тартылат. **Төртүнчүдөн**, бул категориядагы адамдар үчүн укуктук коргоонун өзгөчө каражаттары материалдык-укуктук жана процессуалдык-укуктук мүнөздөгү чаралар, ошондой эле белгилүү деңгээлдердеги жана системалардагы коргоо механизмдери болуп саналат. Мындан тышкары, жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуунун алдын алуу үчүн натыйжалуу коргоо системасын түзүүдө, мамлекеттин башка коомдук институттарын кеңири камтуу гана эмес, коргоо системасынын маанилүү түзүмдүк элементи катары "ювеналдык укук институтун" киргизүү талап кылынат. **Бешинчиден**, заманбап шарттарда, жашы жете электердин физикалык, адеп-ахлактык жана психологиялык

саламаттыгынын начарлап жаткандыгы, анын ичинде алардын коомго каршы аракеттерге тартылышынын натыйжасында, жашы жете электерди өзгөчө категориядагы адамдар катары кароо зарылчылыгы келип чыгат. Бул каралуучу категорияны кылмыш-жаза жана кылмыш-процесстик мыйзамдарда гана эмес, конституциялык форматта да эске алуу керек. Мыйзам деңгээлинде ар кандай укук тармактарында жаш курактык стратификацияны караштыруу зарыл, анда жаралган укуктук мамилелердин спецификасы эске алынууга тийиш. Бул учурда төмөнкү жагдайларды эске алуу талап кылынат: адамдын чоңдордун таасири астында жасаган коомго каршы аракеттеринин коомдук коркунуч деңгээлин аңдап-түшүнүүсү; жашы жете электердин жасалган аракеттердин мүнөзүн жана алардын кесепеттерин толук түшүнүүсүнө жетиштүү деңгээлдеги өнүгүүсү; ошондой эле адамдын психологиялык жана психиатриялык өзгөчөлүктөрү. Бул жаш курактык категориядагы адамдарды дифференциялоого негиз түзөт: кичинекей жаштагы балдар жана жашы жете электер (бул Кыргыз Республикасынын мыйзам чыгаруучусунан айырмаланып, ал бир гана "бала" категориясын өзгөчөлөнтөт, бул укук коргоо органдары менен соттун ишмердүүлүгүн татаалдаштырат). Мында "жашы жете элек" түшүнүгү, кичинекей балдардан айырмаланып, мамлекет тарабынан белгилүү бир укуктар жана милдеттер жүктөлгөн, башкача айтканда, мамлекет менен жашы жете элек адамдын ортосунда белгилүү укуктук мамилелер жаралган адамдар категориясына кирүүгө тийиш. Ошондой эле, психо-физиологиялык өзгөчөлүктөрдүн айырмачылыктары жана жасалган аракеттерди аңдап-түшүнүү деңгээли эске алынышы керек. "Бала" түшүнүгү эл аралык укуктун продуктусу болуп саналат жана ал жерде укуктун тармактарында мындай дифференциация каралган эмес.

4. Заманбап кылмыштуу көрүнүштөрдүн тенденцияларын жана алардын ар түрдүү формаларына жооп кайтаруу зарылдыгын эске алып, жашы жете электердин нормалдуу өнүгүүсүн коргоого жана камсыздоого багытталган мыйзам чыгаруучу чараларды кабыл алуу талап кылынат. Бул чаралар кеңири коомдук мамилелерди камтышы керек, атап айтканда: 1) жашы жете электи тартууга жоопкерчиликти белгилөө: а) кумар оюндарын ойноого тартуу; б) никотин камтыган продукцияларды, анын ичинде баңгизаттарды жана дроперликке тартуу (мында жашы жете электер уурдалган акчаны чыгаруу үчүн колдонулат), ошондой эле жаңы потенциалдуу коркунучтуу психоактивдүү заттарды колдонууга тартуу; 2) жашы жете электерди белгилүү бир динди тутууга мажбурлоону, өспүрүмдөрдү ар кандай секталарга, жалган диний түзүмдөргө жана мыйзамсыз диний топторго тартууну кылмыштуулукка айландыруу; 3) атайын субъекттердин тизмесин кеңейтүү, ага мугалимдерди же башка билим берүү, тарбиялоо, медициналык же башка мекемелердин

кызматкерлерин, ошондой эле жашы жете электерди көзөмөлдөөнү ишке ашыруу милдети жүктөлгөн башка адамдарды киргизүү; 4) жоопкерчиликти жаш куракка жана тартылган жашы жете электердин санына (эки же андан көп) жараша дифференциялоо; 5) белгиленген адамдар тобуна багытталган билдирүүлөрдү таратууда телекоммуникациялык тармактарды колдонуу сыяктуу оорлоштуруучу жагдайларды мыйзамда бекитүү; 6) жашы жете электерди зордук-зомбулук жолу менен коомго каршы аракеттерге тарткан учурда белгилүү кызматтарды ээлөө же белгилүү ишмердүүлүк менен алектенүү укугунан ажыратуу түрүндөгү кошумча жаза чараларын киргизүү; 7) РФ жана КР Кылмыш-жаза кодекстерине жашы жете электерди соттун чечими менен ишмердүүлүгү токтотулган же тыюу салынган диний уюмдарга тартуу үчүн кылмыш жоопкерчилигин киргизүү. Бул ченем жашы жете электердин укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоого багытталат, анткени мындай уюмдарда балдардын болушу алардын аң-сезимине жана психикасына терс таасирин тийгизип гана тим болбостон, алардын өмүрүнө жана саламаттыгына коркунуч жаратышы мүмкүн; 8) жашы жете электерди порнографиялык материалдарды алардын катышуусу менен даярдоого тартуу жана пайдалануу үчүн жоопкерчиликти белгилөө; 9) Казакстан Республикасынын жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына жашы жете электерди алардын өмүрүнө коркунуч келтирүүчү аракеттерге тарткандыгы үчүн кылмыш жоопкерчилигин киргизүү, мында күнөөлүү адам мындай аракеттердин коркунучун алдын ала түшүнгөн. Мисалы, трейнсерфинг, "зацепинг" же "руфинг" сыяктуу иш-аракеттер. Ошондой эле, квалификациялоочу белгилер катары мындай аракеттерди массалык маалымат каражаттары же маалыматтык-коммуникациялык тармактар аркылуу жайылтууну жана жашы жете электер үчүн кооптуу иш-аракеттерге чакырууну караштыруу; 10) жашы жете электерди суицидалдык жүрүм-турумга үндөөнүн жаңы түрлөрүнүн пайда болушу. Бул учурда кылмыштын объектиси жашы жете электердин коопсуз өнүгүүсүн (өмүрүнүн коопсуздугун) камсыз кылган коомдук мамилелер болуп саналат. Бул маселени мыйзам чыгаруучу өзүнчө жөнгө салышы керек жана жашы жете электердин криминалдык «иштетүүгө» катышуусу башталган учурдан тартып кылмыштын курамы аяктаган деп таанылышы керек. Ошондой эле, мыйзам чыгаруучу тарабынан 151.2-беренедө көрсөтүлгөн объективдүү тараптын белгилеринен улам жашы жете электер үчүн коркунуч жараткан аракеттерди так айырмалоо зарыл; 11) кичинекей жаштагы баланы атайын жабырлануучу катары бөлүп көрсөтүү негиздүү болуп саналат. Бул төмөнкү факторлор менен түшүндүрүлөт: а) кичинекей баланы кайырчылыкка тартуу бул категориядагы адамдардын укуктарына олуттуу зыян келтирет; б) мындай мүнөздөгү аракеттердин кеңири таралышы; 12) өспүрүмдөр жана жаштар

арасында жайылып жаткан төмөнкү экстремалдык субмаданияттарга каршы күрөшүү үчүн уюштуруучулук-укуктук чараларды кабыл алуу талап кылынат: өлүмгө багытталган субмаданияттар; stalking; жаңы "колумбайнерлер" феномени.

5. Жашы жете электердин укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоого багытталган РФ КЖКнын 151-беренесинин жана КР КЖКнын 133-беренесинин диспозициясын жакшыртуу үчүн мыйзамдардагы төмөнкү кемчиликтерди жоюу талап кылынат:

5.1. РФнын КЖКнын 156-беренесинин диспозициясында "билим берүүчү уюмдар" деген түшүнүктүн чектелген мааниси колдонулат. Ошол эле учурда, 2012-жылдын 29-декабрындагы № 273-ФЗ "Россия Федерациясындагы билим берүү жөнүндө" Федералдык мыйзамында (2018-жылдын 3-августундагы редакциясы) "билим берүү ишин жүргүзгөн уюмдар" деген кеңири түшүнүк колдонулат, ага билим берүүчү уюмдар гана эмес, ошондой эле окутуу ишмердүүлүгүн жүргүзгөн башка уюмдар да кирет (1-берене, 20-пункт). Ушуга байланыштуу, РФнын КЖКнын 156-беренесинин диспозициясын, ошондой эле РФнын КЖКнын башка ченемдерин (63-берененин 1-бөлүгүнүн "п" пункту, 228-берененин 2-бөлүгүнүн "а" пункту) 273-ФМ Федералдык мыйзамына ылайык келтирүү зарыл. Бул өзгөртүү мыйзамдардын өз ара шайкештигин камсыз кылуу жана укуктук аныктыкты жогорулатуу максатында талап кылынат.

5.2. РФнын КЖКнын 151-беренесинин 2-бөлүгү жана КРнын КЖКнын 133-беренесинин 2-бөлүгү боюнча жоопкерчилик тартуучу субъекттердин курамын кеңейтүү жана тактоо зарыл. Атайын субъекттердин курамына жашы жете электерди тарбиялоо боюнча милдеттерди аткарган адамдар менен катар жашы жете электерди көзөмөлдөө боюнча милдеттерди аткарган адамдар да киргизилиши керек. Мындан тышкары, бул милдеттер адамдарга мыйзам негизинде гана эмес, келишимдин негизинде да жүктөлүшү мүмкүн. Бул үчүн, жашы жете электерди тарбиялоо жана көзөмөлдөө боюнча милдеттерди келишимдин негизинде жүктөөнү камсыз кылуу максатында, КРнын КЖКнын 140-беренеси жана РФнын КЖКнын 156-беренеси боюнча жашы жете электерди тарбиялоо милдеттерин аткарбоо үчүн жоопкерчиликти караштыруу зарыл. Бул өзгөртүүлөр жашы жете электердин укуктарын жана кызыкчылыктарын натыйжалуу коргоону камсыздоо жана ушул категориядагы адамдарга кам көрүү жана көзөмөлдөө боюнча жоопкерчиликтин деңгээлин жогорулатуу үчүн зарыл.

5.3. Илимий чөйрөдө жана соттук практикада РФнын КЖКнын 151-беренесинин 2-бөлүгү жана КРнын КЖКнын 133-беренесинин 2-бөлүгү боюнча кылмыштардын субъектиси ата-энелик укуктарынан ажыратылган ата-энелер

болушу мүмкүнбү деген суроого бирдиктүү көз караш жок. Биздин оюбузча, бул кылмыштардын субъектиси ата-энелер болуп эсептелет, алардын өз балдарына карата укуктары менен милдеттеринин көлөмүнө карабастан, анын ичинде соттун чечими менен ата-энелик укуктарынан ажыратылган ата-энелер да кирет. Ошол эле учурда, Казакстан Республикасынын жана Россия Федерациясынын жогорку сот органдары ата-энелик укуктарынан ажыратылган ата-энелердин жашы жете элек балдарын РФнын КЖКнин 151-беренесинде жана КРнын КЖКнин 133-беренесинде кылмыштуу деп таанылган коомго каршы аракеттерге тартуу аракеттерине карата иш-аракеттерин квалификациялоо боюнча түшүндүрмө бериши зарыл. Бул түшүндүрмөлөр мыйзамдын бирдей колдонулушун камсыз кылуу жана ата-энелик укуктарынан ажыратылган адамдардын жоопкерчилигин так аныктоо үчүн маанилүү.

5.4. Казакстан Республикасынын кылмыш мыйзамдарында белгилүү кызматтарды ээлөө же белгилүү ишмердүүлүк менен алектенүү укугунан ажыратуу жазасы милдеттүү түрдө КРнын КЖКнын 133-беренесинин 2 жана 3-бөлүктөрүндө каралган жана бул жаза күнөөлүү адамга өмүр бою белгиленет. Казакстан мыйзамдарынан айырмаланып, бул жаза РФнын КЖКнын 151-беренесинин 2-бөлүгүндө гана каралган, бул болсо мыйзамдын кемчилиги болуп саналат. Аталган кемчиликти жоюу үчүн, РФнын КЖКнин 151-беренесинин 3-бөлүгүндө ушул жазаны караштыруу жана анын мөөнөтүн РФнын КЖКнин 47-беренесинин 2-бөлүгүнө ылайык, мүмкүн болгон эң жогорку мөөнөткө — 20 жылга чейин белгилөө сунушталат. Бул өзгөртүү мыйзамдардын шайкештигин камсыз кылуу жана мыйзам бузууга жол берген адамдар үчүн жоопкерчиликти күчөтүү максатында талап кылынат.

5.5. Мыйзам деңгээлинде РФнын КЖКнин 151-беренесинин 2-бөлүгү жана КРнын КЖКнин 133-беренесинин 2-бөлүгүнө ылайык "башка адамдар" категориясына кирген адамдардын тизмесин белгилөө зарыл, анткени укуктук жөнгө салуунун жоктугу укукту колдонуу практикасынын өкүлдөрү арасында бир топ талаш-тартыштарды жаратат. Бул маселени чечүү үчүн Жогорку Соттун Пленумунун тиешелүү Токтому аркылуу бул маселени жөнгө салуу керек.

5.6. РФнын КЖКнын 151-беренесинин диспозициясындагы "тутумдуу" деген белгилөө мыйзамдык түзүлүшүндө так аныкталган эмес. Натыйжада, практикада жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуу бардык формаларына же анын айрым түрлөрүнө гана бул белги колдонулушу керектиги, ошондой эле анын сандык жана убакыттык көрсөткүчтөрү боюнча бирдиктүү көз караш жок. Белгиленет, "тутумдуу" деген белги жашы жете электерди алкогольдук, спирт камтыган продукцияларды жана одурмандыруучу заттарды колдонууга тартуунун гана учурларына тиешелүү экенин. Бул

маселеге тактык киргизүү үчүн РФнын Жогорку Сотуна Пленум аркылуу тиешелүү түшүндүрмөлөрдү иштеп чыгуу сунушталат. Ошол эле учурда, тутумдуулук деп бир эле жабырлануучу боюнча үч бирдей же бир типтүү укук бузууларды жасоону түшүнүү сунушталат. Мында, алгачкы укук бузуу үчүн административдик жоопкерчиликке тартуу мөөнөтү өтүп кетпеген убакыт ичинде бул аракеттер жасалышы керек.

5.7. Биз төмөнкүлөрдү негиздүү деп эсептейбиз: а) "спирт ичимдиктери" түшүнүгүн "алкоголдук жана спирт камтыган продукция" деген түшүнүккө алмаштыруу, анткени экинчиси мааниси боюнча кыйла кеңири жана жашы жете электерди этил спиртин камтыган бардык продукцияларды колдонууга тарткандыгы үчүн чоң адамдардын жоопкерчилигин кеңейтүүгө мүмкүнчүлүк берет, бул өзгөртүү аталган категориядагы адамдардын саламаттыгына терс таасирин тийгизүүчү факторлорго каршы күрөшүү үчүн маанилүү; б) кичинекей жаштагы балдарды кайырчылыкка тартуу үчүн кылмыш жоопкерчилигин караштыруу, бул көрүнүш азыркы учурда кеңири жайылган жана жаш өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу эмне болуп жатканын толук андай албаган балдарды коргоого көмөкчү болот; в) "мас кылуучу заттар" түшүнүгүн "психоактивдүү заттар" түшүнүгүнө алмаштыруу, анткени, экинчи термин биринчисин да камтыйт жана мас кылуучу заттар менен чектелбеген кеңири түшүнүккө ээ.

6. Жазык мыйзамдарынын нормаларын бирдей жана так колдонуу максатында төмөнкүлөрдү негиздүү деп эсептейбиз: 1) ага тиркеме катары жазык-укуктук түшүндүрмө сөздүгүн иштеп чыгуу. Бул сөздүк РФнын жана КРнын Кылмыш-жаза кодекстеринде колдонулган негизги терминологиялык түшүнүктөрдү, анын ичинде каралып жаткан чөйрөгө тиешелүү терминдерди аныктап берүүгө багытталат. Аталган сөздүктө төмөнкү түшүнүктөрдү аныктоо сунушталат: "тутумдуулук," "кичинекей бала," "тартуу," "тентип жүрүү," "тартуу ыкмалары," "психотроптук заттар," "кайырчылык," "алкоголдук продукция," "мас кылуучу заттар"; 2) жашы жете электерди коомго каршы же кылмыштуу аракеттерге тартуунун ыкмалары жана критерийлеринин жаңы тенденцияларды эске алуу менен кеңири тизмесин түзүү. Бул тизмеге толук түшүндүрмө берүү зарыл. Бул ыкма РФнын Кылмыш-жаза кодексинин 150-151-беренелеринин, ошондой эле КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 132-133-беренелеринин диспозицияларын ашыкча жүктөөдөн сактайт. Ошондой эле жашы жете электерди кылмышка тартуу менен коомго каршы аракеттерге тартууну айырмалоо критерийлерин аныктоо зарыл; 3) РФда тартуу ыкмаларына тиешелүү беренелердин тизмесин көрсөтүү сунушталат, мисалы: 150, 151, 151.2, 205.1, 212, 242.2, 281, 280, 240, 282, 361-беренелер, бул беренелерди оорлоштуруучу белгилер катары карап чыгуу керек. КРда мындай

беренелерге төмөнкүлөр кирет: 132, 133, 134, 184, 272, 299.1-беренелер; 4) Казакстан Республикасынын Жогорку Сотунун нормативдик токтомунда укукту колдонуу практикасында талаш-тартыш жараткан эң талаштуу позициялар боюнча толук түшүндүрмөлөрдү берүү. Мындай ыкма жазык-укуктук ченемдердин диспозицияларын ашыкча жүктөөдөн сактап, кылмыш-жаза кодексинин тиешелүү беренелерине карата колдонулуучу ыкмалардын санын азайтууга мүмкүндүк берет.

7. РФ КЖКнын 151-беренеси, КР КЖКнын 133-беренеси жана КР КЖКнын 181-беренеси тиешелүү түрдө төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын

"1. Жашы жетпегенди алкогольдук жана спирттүү, никотиндүү, мас кылуучу заттарды камтыган психоактивдүү продукцияларды системалуу пайдаланууга, ошондой эле кумар оюндарына, селсаяктык менен алектенүүгө тартууга, ошого тете он сегиз жашка чыккан адам жасаган жаш балдарды кайырчылыкка пайдаланууга тартуу жазаланат -

2. Ата-эне же мыйзам же келишим менен жашы жетпегенди тарбиялоо милдети жүктөлгөн башка адам, ошого тете педагогикалык кызматкер же билим берүү ишин жүзөгө ашырган уюмдун, социалдык кызмат көрсөткөн уюмдун, тарбиялык, медициналык уюмдун же жашы жетпегенди көзөмөлдөөнү жүзөгө ашырууга милдеттүү башка уюмдун башка кызматкери тарабынан жасалган ошол эле жосун

3. Ушул статьянын биринчи же экинчи бөлүктөрүндө каралган жосундар:

1) эки же андан ашык жашы жетпеген адамдарга карата;

2) жашы жетпегендерди ар кандай секталарга, жалган диний түзүмдөргө жана мыйзамсыз диний топторго тартуу боюнча мажбурлоо;

3) жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуу үчүн формалдуу эмес топторду түзүүгө байланыштуу болсо, - жазаланат.....

4) жашы жетпегенди баңги каражаттарын, анын ичинде потенциалдуу коркунучтуу психотроптук заттарды же алардын аналогдорун колдонууга тартуу, ошондой эле он сегиз жашка чыккан адам, анын ичинде маалыматтык-телекоммуникациялык тармактарды (анын ичинде "Интернет" тармагын) пайдалануу менен жасаган суициддик жүрүм-турумга мажбурлоо-жазаланат.....".

Мында РФ КЖКнын 230 беренесинин 3 б. "а" п. ошондой эле КР КЖКнын 299 беренесинин 3 б. 1 п. күчүн жоготту деп табылсын.

8. Тартуучу кылмышкерге өзүнүн кылмыштуу ишмердүүлүгүн заманбап шарттарда ишке ашырууга өбөлгө түзгөн факторлор: 1) жашы жете электердин жаш өзгөчөлүктөрү жана психофизиологиялык абалы тартуучу үчүн "баш ийүүчү" курал болуп эсептелет. Бул кылмыштуу аракеттерди ишке ашырууда пайдалуу жана ыңгайлуу, анткени жашы жете электер чондордун арасында

өзүн көрсөтүүгө умтулуп, кылмыштуу аракеттерди жасоого макул болушат; 2) тартуучулардын "көз карашына" түшкөн жашы жете электердин басымдуу бөлүгү материалдык кызыкчылыкты жетекчиликке алышат. Бул коомдо баалуулуктардын кайра бааланышы, материалдык мүлккө басым жасаган психологиянын үстөмдүгү жана укуктук нигилизмдин жайылышы менен шартталган; 3) тартуучулар социалдык карама-каршылыктарды көрсөтүп турган деструктивдүү социалдык четтөөлөрдү колдонушат. Бул төмөнкүлөрдү камтыйт: укук коргоо органдарынын, үй-бүлө институттарынын жана билим берүү мекемелеринин ишиндеги дисфункциялар, ошондой эле коомдо нигилисттик жүрүм-турум тенденцияларынын кеңири таралышы. Ошол эле учурда тартуучулар жашы жете электерде пайда болгон кээ бир конфликттик кырдаалдарды алардын коомго каршы аракеттери аркылуу чечүүгө умтулушат, бул аракеттердин артында тартуучунун жеке кызыкчылыктары жатат; 4) жашы жете электерди кылмыштуу иш-аракеттерге тартуу үчүн тартуучулар колдонгон өзгөчө түрткү берүүчү мотивдердин болушу. Бул жаш курактык мезгилде жашы жете электерде мүнөздүн калыптанбагандыгы, туруктуулуктун жоктугу, жүрүм-турум көндүмдөрүнүн жетишсиздиги жана ишенимдүүлүк сыяктуу сапаттардын алсыздыгы байкалат. Мында романтикалык окуяларга берилгендик да маанилүү роль ойнойт; 5) коомдогу саясий кырдаалдын начарлашы төмөнкү факторлордун таасири астында жаралууда: *биринчиден*, экстремисттик маанайдагы адамдардын жашы жете электер арасында, анын ичинде диний мекемелерде пропагандалык ишмердүүлүк жүргүзүүсү; *экинчиден*, аскердик жаңжалдардын пайда болушу, бул баалуулуктардын салттуу тутумуна таасир этип, чоңдор тарабынан жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартууга күчтүү криминогендик шарттарды түзөт; 6) кылмыш субъектиси тарабынан психикалык аномалиялары бар жашы жете электерди пайдалануу. Мындай жашы жете электер жасалган аракеттердин маанисин толук түшүнө алышпайт, ошондуктан тартуучу кийин жоопкерчиликти толугу менен аларга жүктөйт; 7) жашы жете электердин социалдык-психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен чоң кишилердин максаттуу иштери аларда адеп - ахлактык тоскоолдуктарды алып салууга, коомго каршы жекече-дуалисттик психологияны пайдалануу менен жашы жете электердин адаттагы "бош убактысын" жана башка топторун криминалдык багыттагы топторго "трансформациялоого" багытталган (мисалы: өзүмчүлдүк, өзүмчүлдүк, байытуунун укукка каршы ыкмалары, зомбулукка сыйынууну таңуулоо, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарына кайдыгер мамиле кылуу ж. б.); 8) үй-бүлөлөрдүн бир бөлүгүнүн маргиналдашуусуна, "социалдык түбүнүн" калыптанышына жана бекемделишине алып келген социалдык-экономикалык формациянын өзгөрүшү, бул социалдык толкундоолор жана

башка криминалдык көрүнүштөр үчүн триггер болуп саналат, алар кызыкдар адамдар тарабынан жасалган жосундар үчүн жоопкерчиликтен качуу максатында колдонулат; 9) жашы жете электердин Интернет тармагына чектөөсүз кирүүсү, мында көбүнчө кызыкдар жактар тарабынан бийлик институтунун беделин түшүрүүгө, улуттук жана диний таандыктыгы боюнча басмырлоого ж. б. карата терс контент жайгаштырылат, бул таасирдин эсебинен өспүрүм кылмыштуулуктун өсүшүнө, ошондой эле өлкөдөгү кырдаалды туруксуздаштыруу жана коюлган милдеттерге жетишүү максатында жашы жеткен адамдар тарабынан аларды криминалдык ишке тартуу ыкмаларынын таасирине алып келет.

9. Азыркы тартуучулардын жалпыланган мүнөздөмөсүн 6 топко классификациялоого болот: **1)** демилгечи – катышуучулар (эреже катары, РФ КЖКнин 151 - беренесинде жана КР КК 133 - беренесинде көрсөтүлгөн коомго каршы аракеттерге тартылгандар); **2)** коркунучтуу жүрүм – турумду жасоого тартуучулар; **3)** багуудагы адамдар (мителер); **4)** тартуучулар – багуучулар; **5)** жаңы спецификалык субмаданиятка азгыруучу тартуучулар; **6)** тартуучулар-рецидивисттер. Дифференциациянын негизи төмөнкүлөр болушу мүмкүн: **1)** катышуу жолдору. Тартуу ыкмаларына кыйла негиздүү түрдө төмөнкүлөрдү киргизүү керек: зомбулук көрсөтөм деп коркутуу, мажбурлоо, мажбурлоо, төмөн ниеттерди пайдалануу (мисалы: өч алуу, көндүрүү, шыкактоо, убада берүү, алдоо); **2)** жашы жете электер тартылган коомго каршы аракеттердин чөйрөсү; **3)** чоң кишилердин тобуна кирген адамдардын өзгөчөлүктөрү; **4)** коомго каршы аракеттерге тартылган жашы жете электердин криминологиялык касиеттеринен улам; **5)** жашы жетпегенге тартылган адамдын таасир этүү формасы боюнча (мисалы, түздөн-түз психологиялык козгогучтун натыйжасында, же Интернет тармагы аркылуу ж.б.).

10. Өзгөчөлүктөрү тартуучулар тарабынан тартылууга дуушар болгон жашы жете элек адамдарды дифференциялоо: **1)** тартуу процесси өзү эс алуу сүйлөшүүсүнүн, пикирлердин бирдиктүүлүгүнүн жана келип чыккан бир катар маселелер боюнча моралдык-баалуулук багытына орнотуунун жүрүшүндө ишке ашкан жашы жете электердин жакын чөйрөсүндөгү адамдар, мында эмоционалдык жакындыкка негизделген мамилелер; **2)** белгилүү жашаган жери жок адамдар, улуттар аралык чыр-чатак зоналарынан качкындарга тиешеси бар адамдар, алар менен түзүлгөн турмуштук кырдаалды пайдалануу менен коомго каршы аракеттерди жасоого тартуу боюнча максаттуу иш-аракет жүргүзүлөт; **3)** коомго каршы багыт алган адамдар: а) үй-бүлөдөгү терс кырдаал таасир эткен адамдар (мурда тыюу салынган баңги каражаттарын колдонууга ыктаган, адеп-ахлаксыз жашоо мүнөзүндөгү соттолгондордун болушу); б) жакынкы чөйрө (туугандары, тааныштары, классташтары ж. б.) белгилүү деградация болгон

мурда коомго каршы аракеттерди жасаган адамдар жашы жете электерди ушундай эле ишке тартуу үчүн кыйынчылык жаратпайт; 4) жашы жетпегендерди коомго каршы аракеттерге тартуу үчүн формалдуу эмес топторду түзүү менен байланышкан: а) мурда кылмыш жоопкерчилигине тартылгандар эркиндигинен ажыратуу жерлеринен; б) түзөтүү жолуна түшпөгөн атайын мектептерден бошотулгандар; в) курчап турган чөйрөдөн (жогоруда көрсөтүлгөн адамдардан) баңги каражаттарын, анын ичинде "дизайнердик" жана синтетикалык баңги заттарды, спирт ичимдиктерин ж. б. колдонууга тартылгандар, мында чоң кишилердин бул жагдайдагы иши белгилүү бир криминалдык жосундарды жасоого тартуу үчүн мындай адамдарга түздөн - түз таасир этүүгө багытталган; 5) жашы жете электерди тартуунун азыркы тенденцияларынын негизинде Интернеттин маалыматтык-телекоммуникациялык тармагын колдонуу аркылуу ишке ашат, анда катышуучулар тыюу салынган каражаттарды жана заттарды (РФ КЖКнын 151-беренесинде жана КР КЖКнын 133-беренесинде көрсөтүлгөн) колдонууну активдүү үгүттөгөн маалыматтарды таратышат. кумар оюндары жана башка антисоциалдык маалыматтар; 6) баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланышкан маалыматтарды жайгаштыруунун жардамы менен коомго жат ишке тартылган жашы жете элек адамдар, ал жерде алардын кооптуулугун аңдабай калса, алар баңги каражаттарын сатуу үчүн кызыкдар жактардын терс таасирине туш болушат, алар эреже катары материалдык сый акы менен тартылат.

11. Жашы жете электерди коомго жат аракеттерди жасоого тартуунун алдын алууга багытталган чаралардын жалпы системасы жашы жете электерди коомго жат аракеттерге тартууга каршы аракеттенүүгө багытталган мамлекеттин саясатынын артыкчылыктуу багыттарын аныктоону камтууга тийиш. Бул төмөнкү чаралардын комплексин камтышы керек: 1) энеликти жана балалыкты колдоо, ошондой эле үй-бүлөнү чыңдоо менен байланышкан социалдык-экономикалык блок бул категорияга таандык болгон жашы жете электердин өзгөчөлүктөрүнө жараша каралып жаткан чөйрөдөгү мамлекеттик саясат оңдолушу керек; 2) жаштар саясатын өнүктүрүүнүн азыркы тенденцияларын эске алуу менен, болуп өткөн өзгөрүүлөрдү, анын ичинде глобалдашуу процесстеринин натыйжасында болгон өзгөрүүлөрдү эске алуу менен, эс алууну уюштуруунун кыйла келечектүү формаларын жандандыруу жана түзүү зарыл, бирок ошол эле учурда деструктивдүү күчтөрдүн таасирине жол бербөө максатында жүрүм-турумду оңдоп-түзөө үчүн; 3) ушуга байланыштуу маданий жана диний агартуу боюнча борборлорду түзүү абдан туура болот, анда жашы жете электер мамлекеттин улуттук диний маданиятынын баалуулуктарына кошулууга тийиш, бул Интернет тармагында жайылтылган адамдардын, анын

ичинде айрым диний мекемелердин (медреселердин, мечиттердин) ушул категориядагы адамдардын аң - сезимине жана аң-сезимине таасир этүүдөн коргоо механизми болуп кызмат кылат экстремисттик, ошондой эле диний-мистикалык элементтердин; 4) алдын алуу иш-чараларынын комплекстүүлүгүн камсыз кылуу максатында иштелип жаткан максаттуу мамлекеттик Программада жашы жетпегендерди коомго жат аракеттерге тартууга каршы аракеттенүү менен байланышкан иштин ушул түрүн программалоого тиешелүү атайын бөлүмдү кароо талап кылынат; пайда болгон жашы жетпегендерди коомго жат аракеттерге тартуунун жаңы формаларын эске алуу менен криминологиялык кырдаалды болжолдоо; региондор жана жалпы мамлекет боюнча кырдаалга мониторинг жүргүзүү; Жашы жетпегендерди коомго жат жүрүм-турумду пропагандалоочу маалыматтарга жетүүдөн коргоо боюнча иштиктүү чараларды көрүү; 5) өзүнө социалдык баш калкалоочу жайларды, баш калкалоочу жайларды, реабилитациялык борборлорду камтыган жашы жете электерди колдоо үчүн социалдык коргоо борборлорунун модернизацияланган инфраструктурасы жана социалдык-педагогикалык жардам көрсөтүү борборлорунун тармагын өнүктүрүү талап кылынат; 6) төмөнкүлөрдү түзүү жана ачуу зарыл: а) девианттык жүрүш - турушу бар жашы жетпегендер үчүн ачык типтеги, ошондой эле психологиялык-медициналык жардам камсыз кылынууга тийиш болгон деликвенттик жүрүм-туруму бар жашы жетпегендер үчүн ачык типтеги атайын жалпы билим берүүчү мектептерди; б) социалдык-алдын алуу борборлорун жана жашы жетпегендер үчүн баш калкалоочу жайларды; в) девианттык жүрүш - турушу бар жашы жетпегендер үчүн ачык типтеги, ошондой эле өнүгүүсүндө кемчиликтери бар жашы жетпегендер үчүн жабык типтеги атайын кесиптик-техникалык окуу жайларды; 7) жашы жетпегендерди коргоо боюнча консультациялык-укуктук кызматтарды түзүү боюнча мүмкүнчүлүктөрдү кароо талап кылынат, аларга төмөнкүлөр жүктөлөт: а) ювеналдык сотко берүү үчүн зарыл материалдарды даярдоо үчүн мыйзамдардын ички мамлекеттик ченемдеринде, ошондой эле башка эл аралык актыларда каралган, жогоруда көрсөтүлгөн категориядагы жактардын укуктары бузулган учурда жашы жетпегендердин, көзөмөлчүлөрдүн, ошондой эле башка органдардын жана кызыкдар жактардын өтүнүчтөрүн жана даттанууларын кароо; б) мамлекет тарабынан жашы жете электердин, анын ичинде атайын тарбиялоо мекемелеринен кайтып келген же мөөнөтүнөн мурда соттолгон, эркиндигинен ажыратуу жайларынан бошотулган жашы жете электердин укуктарын коргоону камсыз кылуу боюнча ишти жүзөгө ашыруу милдети жүктөлгөн органдардын аракеттерине тийиштүү материалдарды даярдоо үчүн тийиштүү жогору турган органдарга, ал эми негиздер болсо сот органдарына даттанууларды изилдөө.

12. Жеке профилактиканын деңгээлинде, ошондой эле жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартууга каршы аракеттенүү боюнча жалпысынан төмөнкүдөй иш - чараларды жүргүзүү жана ишке ашыруу зарыл: **1)** үй-бүлөлүк тарбиялоо институтун кеңейтүү жана чыңдоо боюнча чараларды көрүү, ошондуктан тиешелүү мекемелердин негизги күч-аракети үй-бүлөнүн коомдун жана мамлекеттин алдына коюлган милдеттерди ишке ашырууга тоскоолдук кылган проблемаларын чечүүгө багытталышы керек; **2)** окуу-тарбия мекемелеринин сунушталган реформасы сапаттуу кадрдык курамды даярдоо жана тандоо, ошондой эле жашы жете электердин ушул мекемелерде болгон мезгилинде алардын калыптанышына терс укуктук мамилелердин таасирин болтурбай турган иштиктүү механизмди иштеп чыгуу; **3)** коопсуздук органдарынын ишмердүүлүгү төмөнкү аспектилерге көңүл бурууга тийиш: а) башка кызыкдар ведомстволор жана мекемелер менен биргеликте жашы жете электерди кылмыштуу элементтердин таасиринен коргоого багытталган эффективдүү өз ара аракеттенүү тутумун иштеп чыгуу. Бул тутум тобокелдик тобуна кириши мүмкүн болгон жашы жете электерди тартууга жол бербөө үчүн биргелешкен ишмердүүлүктүн маанилүү чөйрөлөрүн камтышы керек; б) жашы жете электерди интернет аркылуу коомго каршы аракеттерге тартуу тобокелдиктерин аныктоо жана алдын алуу максатында, маалыматтык технологиялар чөйрөсүндөгү адистерди тартуу менен профилактикалык иш-чараларды өркүндөтүү жана активдештирүү; в) билим берүү мекемелеринин өкүлдөрү, ата-энелер жана камкорчулар менен биргеликте, чоң адамдардын жашы жете электерге мүмкүн болгон таасири тууралуу маалымат бар учурда, алардын социалдык тармактардагы ишмердүүлүгүн көзөмөлдөө; г) балдар психологиясы боюнча адистерди активдүү тартуу, жашы жете электердин антикоомдук аракеттерине таасир эткен психикалык көрүнүштөрдү (аномалияларды) аныктоо максатында иш алып баруу; д) бардык ыкчам-иликтөө иш-чараларын жүргүзүү, анын ичинде жашы жете электердин коомго каршы аракеттерге тартылышына жол бербөө максатында, кызыкчылык жараткан жашы жете электерге жашыруун көзөмөл жүргүзүү; бул категориядагы адамдарды антикоомдук аракеттерге тартуу боюнча чоңдордун катышы тууралуу маалымат бар учурда алардын айланасын изилдөө; **4)** өзгөчө көңүл буруу төмөнкү факторлорду эске алууну талап кылат: а) жашы жете электерге карата башка адамдар тарабынан антагонисттик жана душмандык мамилелер. Бул мамилелерде физикалык жана психикалык зордук-зомбулукту колдонуу мүмкүнчүлүгү четке кагылбайт, бул жашы жете электерде коркунуч, тынчсыздануу, психологиялык бузулуулар жана каардануу сезимдерин пайда кылат. Мындай абал чоңдордун криминогендик багыттагы адамдарын издөөгө түрткү берет; б) жашы жете электердин жашаган социалдык чөйрөсүнүн жагымсыздыгы жана педагогикалык жетишсиздик. Бул алардын арасында расмий эмес топтордун калыптанышына алып келет. Кийин бул топтор чоңдордун таасиринен улам ички багытын өзгөртүп, криминалдык субъект "үлгү" катары кабыл алынган абалга жетет. Бул жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуу үчүн "ыңгайлуу" шарттарды түзөт; в) жашы жете электердин тобокелдүү жүрүм-турумду тандоосу субманиялардын (анын ичинде суицидалдык, экстремалдык) жаңы багыттарынын таасири астында пайда болот. Бул жерде тартуучулар психологиялык жактан жетиле элек инсандарды алардын жашоосуна коркунуч туудурган деструктивдүү иш-аракеттерге тартуу үчүн пайдаланышат.

Издөнүүчүнүн жеке салымы диссертациялык изилдөөнүн негизги илимий жыйынтыктары автордун жеке өзү алгандыгында. Коргоого алып чыгуучу жоболор диссертант тарабынан жекече иштелип чыккан.

Изилдөөлөрдүн натыйжаларын апробациялоо. Изилдөөнүн жыйынтыктары Сибирь юридикалык университети (СибЮУ) жана Борбордук Казакстан Академиясынын студенттери үчүн диссертациялык изилдөөнүн алкагында каралган кылмыш-жаза укугу, криминология курстарын окутуу процессинде колдонулган, бул факт ишке киргизүү актысы менен тастыкталат. Коргоого сунушталган негизги теориялык иштелмелер жана жоболор автордун илимий иш-чаралардагы докладдарында чагылдырылган.

Диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу. Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө алынган негизги жыйынтыктар РИНЦтин рецензиялануучу басылмаларынын тизмесине кирген журналдарда жарыяланган илимий алты макалада чагылдырылган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Иштин түзүмү изилдөөнүн максаттары жана милдеттери менен шартталган, киргишүү, үч бапты, тийиштүү жети бөлүмдү, корутунду, практикалык сунуштамалар жана адабияттардын тизмесин камтыйт.

Структура и объем диссертации. Структура работы обусловлена целями и задачами исследования, включает в себя введение, трех глав, соответствующие семь разделов, заключения и списка использованной литературы.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугу; диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы; изилдөөнүн максаты жана милдеттери; иштин илимий жаңылыгы; алынган натыйжалардын практикалык мааниси; коргоого алып чыгуучу диссертациянын негизги жоболору; изденүүчүнүн жеке салымы; изилдөөлөрдүн жыйынтыктарынын апробациясы; диссертациянын натыйжаларынын басылмаларда толук чагылдырылышы; диссертациянын түзүмү жана көлөмү ачылат.

Биринчи бап *“Россия Федерациясынын жана Казакстан Республикасынын мыйзамдары боюнча коомго каршы аракеттерди жасоого жашы жете электерди тартуунун жазык-укуктук анализи жана аны өнүктүрүүнүн келечеги” үч бөлүмдү камтыйт: биринчи бөлүм “Россия Федерациясынын жана Казакстан Республикасынын мыйзамдары боюнча жашы жете электерди коомго каршы аракеттерди жасоого тартуунун жазык-укуктук мүнөздөмөлөрүнүн өзгөчөлүктөрү”, экинчи бөлүм “Айрым чет өлкөлөрдүн мыйзамдары боюнча жашы жете электерди коомго каршы аракеттерди жасоого тартуу үчүн жазык жоопкерчилиги”, үчүнчү бөлүм “Жашы жете электерди коомго каршы аракеттерди жасоого тартуунун*

квалификациялык түрлөрү жана Россия Федерациясынын жана Казакстан Республикасынын Кылмыш-жаза мыйзамдарынын ченемдерин өркүндөтүү тенденциялары”. Автор жашы жете электердин укуктарын коргоо азыркы учурдагы эң маанилүү актуалдуу проблемалардын бири бойдон кала берерин, ошондуктан жашы жете электердин жана өспүрүмдөрдүн укуктарын коргоо жаатындагы мыйзамдарды өркүндөтүүнүн үстүндө иштеген окумуштуу-укук таануучулардын көңүлүн бурууну улантып жатканын баса белгилейт. Ошондуктан жашы жете электердин кызыкчылыктарын жазык-укуктук коргоо маселелери жана проблемалары юридикалык коомчулуктун көңүл борборунда калаары логикалуу. Акыркы үч он жылдыкта жашы жете электерди коомго каршы аракеттерди жасоого тартуу үчүн кылмыш жоопкерчилигинин ар кандай аспектиери диссертациялык изилдөөлөрдө талданган: м. г. Аутлев, м. в. Иванова, р. Т. Исмаилов, и. в. Литвинова, А. и. Морозов, А. В. Осипьян, о. в. Поликашина, А. М. Сажаев, Е. В. Сокол, З. Р. Ханова, т. м. Чапурко, А. В. Шляпов ж. б.

Криминологиялык көйгөйлөр кенири түрдө төмөнкү авторлордун эмгектеринде каралган: Г.М. Миньковский, Ф.М. Фейзуллаев, И.С. Кара, Г.А. Аванесов, Н.Ф. Кузнецова, С.Е. Вичин, К.Е. Игошев, Е.О. Алауханов, Б.Д. Парыгин, Г. Бабахинайте, Е.С. Кудайбергенов, М.Е. Берлыбеков ж.б.

Шексиз, бул окумуштуулардын илимий эмгектери маанилүү теориялык жана практикалык баалуулукка ээ, анткени аларда укуктук терминдерге, жоболорго доктриналдык түшүндүрмөлөр берилген жана талданып жаткан кылмыштарды жасоого күнөөлүү адамдардын аракеттерин квалификациялоодо пайда болгон көйгөйлөр боюнча илимий анализ жүргүзүлгөн. Акыркы ондогон жылдарда жашы жете электердин кызыкчылыктарын кылмыш-жаза укуктук коргоо жана бул социалдык коркунучтуу феномендин алдын алуу көйгөйлөрүнө илимий кызыгуу токтогон эмес. Бирок, анын айрым аспектиери толук кандуу изилденген эмес жана тиешелүү түрдө кылмыш-жаза укук доктринасында да, мыйзам чыгаруучу деңгээлде да өзүнүн акырына чейин чечимин тапкан эмес. Айрым мыйзам чыгаруучулардын чечимдери талаштуу жана түшүнүксүз мүнөзгө ээ. Мындан тышкары, бул изилдөөнүн актуалдуулугу автор тарабынан иштин киришүү бөлүмүндө көрсөтүлгөн бир катар аргументтер менен да тастыкталат. Ушуга байланыштуу, изилденген теориялык жана нормативдик материалдарга, соттук практикадан алынган мисалдарга таянып, бул изилдөөдө жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуу үчүн жоопкерчиликти укуктук жөнгө салуудагы криминологиялык көйгөйлөр жана боштуктар Россия Федерациясы менен Казакстан Республикасынын мыйзамдарынын алкагында талдоого алынган.

Автор белгилегендей, РФнын КЖКнын 151-беренеси жана КРнын КЖКнын 133-беренеси бир топ убакыттан бери колдонулуп келе жатканына карабастан, жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тарткан адамдарга каршы колдонулган кылмыш-жаза чараларын натыйжалуу деп атоого болбойт.

Автордун пикири боюнча, бул, биринчи кезекте, колдонуудагы мыйзамдардын кемчиликтери менен байланыштуу.

Иште белгиленгендей, мыйзам чыгаруучу белгилүү бир аракеттин кылмыштуулугун аныктоодо кылмыштын объективдүү тарабын ар кандай ыкмалар менен түзөт, атап айтканда, кооптуу кесепеттердин келип чыгышын минималдуу зарыл белгилердин катарына киргизүү же киргизбөө жолу менен. Мына ушуга жараша кылмыштын аяктаган учурлары аныкталат. РФнын КЖКнын 151-беренеси жана КРнын КЖКнын 133-беренесинде каралган кылмыш курамдарынын объективдүү тарабы формалдуу моделге негизделген, башкача айтканда, тартуучу адамды жоопкерчиликке тартуу үчүн белгилүү кооптуу кесепеттердин келип чыгышын аныктоо талап кылынбайт. Ошол эле учурда, эки мамлекеттин мыйзам чыгаруучулары бул ченемдерди мындайча түзгөндүктөн, кылмыштын аяктаган учурларын аныктоо кыйынга турат. Мына ушул маселе боюнча илимий адабияттарда ар кандай пикирлер айтылат.

Мыйзам чыгаруучунун РФнын КЖКнын 151-беренесинин диспозициясындагы "тутумдуу" деген белгиге карата түзүлүшү так жана бир маанилүү эмес. Натыйжада, практикада бул белги жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуунун бардык формаларына тиешелүүбү же анын айрым түрлөрүнө гана колдонулушу керекпи, ошондой эле анын сандык жана убакыттык көрсөткүчтөрүнө байланыштуу бирдиктүү көз караш жок.

Автор позицияны карманат, анда "тутумдуулук" деген белги жашы жете электерди алкогольдук жана спирт камтыган продукцияларды, ошондой эле мас кылуучу заттарды колдонууга тартуу учурларына гана тиешелүү деп эсептелет.

Ошол эле учурда, Россия Федерациясынын Жогорку Сотунун Пленуму бул маселеге тактык киргизип, тиешелүү түшүндүрмөлөрдү иштеп чыгышы зарыл. Мындан тышкары, "тутумдуулук" белгисинин мыйзамдык аныктамасын РФнын КЖКнын текстине киргизүү максатка ылайыктуу, бул үчүн Белорусия мыйзам чыгаруучусунун тажрыйбасын колдонуу сунушталат. Ал бул белгинин түшүнүгүн Белорусь Республикасынын КЖКнын 4-беренесинде өзүнчө кылмыш-жаза укуктук терминдерди түшүндүрүү үчүн бекиткен.

КРнын КЖКнын 133-беренесинде кылмыш субъектин жаш өзгөчөлүктөрү көрсөтүлбөгөн, бул техникалык-юридикалык каталык болуп саналат. Бул катаны РФнын КЖКнын 151-беренесинде жана КРнын КЖКнын 132-беренесинде каралгандай тууралоо зарыл.

Каралып жаткан кылмыштын субъективдүү жагы Кылмыш-жаза мыйзамында көрсөтүлгөн коомго каршы аракеттердин түрлөрүнө жашы жетпегенди тарткан адамдын күнөөсүнүн атайылап жасалган формасы менен гана мүнөздөлүшү мүмкүн. Башка сөз менен айтканда, бул жосундар жасалган бойго жеткен адам тарабынан ал жүзөгө ашырып жаткан иш-аракеттердин мыйзамсыздыгы (б.а. алар кылмыш-жаза мыйзамында кылмыш жана жаза катары каралгандыгы), ошондой эле ал жашы жете электин ден соолугуна, дене-бой, адеп-ахлактык жана интеллектуалдык өнүгүүсүнө терс таасирин

тийгизип, бирок ошого карабастан дал ушундай иш-аракет кылууга даяр экендиги толук түшүнүлөт.

Автор илимий позицияны колдойт, анда жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуу түздөн-түз ойдун белгиси менен мүнөздөлөт. Бул "тартуу" түшүнүгүнөн келип чыгат, ал тартуучу чоң адам тарабынан жүргүзүлгөн активдүү жана максаттуу ишмердүүлүктү билдирет. Бул ишмердүүлүк тартылган жашы жете электерде РФнын КЖКнин 151-беренеси жана КРнын КЖКнин 133-беренелеринде каралган коомго каршы аракеттердин бирин жасоого болгон каалоону түзүүгө багытталган. РФнын КЖКнин 151-беренеси жана КРнын КЖКнин 133-беренелерине ылайык тиешелүү аракеттерди квалификациялоо үчүн субъективдүү тараптын факультативдик белгилери катары максат жана мотив мааниге ээ эмес.

Автордун пикири боюнча, жашы жете электерди тарбиялоо жана көзөмөлдөө боюнча милдеттерди келишимдин негизинде жүктөө мүмкүнчүлүгүн КРнын КЖКнин 140-беренесинин жана РФнын КЖКнин 156-беренесинин диспозицияларында караштыруу зарыл, алар жашы жете электерди тарбиялоо боюнча милдеттерди аткарбоо үчүн жоопкерчиликти белгилейт. Илимий чөйрөдө жана соттук практикада РФнын КЖКнин 151-беренесинин 2-бөлүгү жана КРнын КЖКнин 133-беренесинин 2-бөлүгү боюнча кылмыштардын субъектиси ата-энелик укуктарынан ажыратылган ата-энелер болушу мүмкүнбү деген суроого бирдиктүү көз караш жок.

Автордун ою боюнча, бул кылмыштардын субъектиси ата-энелер болуп эсептелет, алардын өз балдарына карата укуктары менен милдеттеринин көлөмүнө карабастан, анын ичинде соттун чечими менен ата-энелик укуктарынан ажыратылган ата-энелер да кирет.

Ошол эле учурда Казакстан Республикасынын жана Россия Федерациясынын жогорку сот органдары ата-энелик укуктарынан ажыратылган ата-энелердин жашы жете элек балдарын коомго каршы аракеттерге тартуу аракеттерине карата иш-аракеттерин квалификациялоо боюнча түшүндүрмө бериши зарыл.

Казакстандын кылмыш-жаза кодексинде белгилүү кызматтарды ээлөө же белгилүү ишмердүүлүк менен алектенүү укугунан ажыратуу жазасы милдеттүү түрдө КЖКнин 133-беренесинин 2 жана 3-бөлүктөрүндө каралган жана күнөөлүү адамга өмүр бою белгиленет. Казакстандагы бул ченемден айырмаланып, бул жаза РФнын КЖКнын 151-беренесинин 2-бөлүгүндө гана каралган, бул мыйзамдын боштугу болуп саналат. Аталган боштукту жоюу үчүн РФнын КЖКнин 151-беренесинин 3-бөлүгүндө мындай жазаны караштыруу сунушталат жана анын узактыгын РФнын КЖКнин 47-беренесинин 2-бөлүгүнө ылайык, мүмкүн болгон эң жогорку мөөнөт — 20 жылга чейин белгилөө зарыл.

Автор колдойт А. Войтович жана А. Рарог тарабынан сунушталган РФнын КЖКнин 151-беренесине карата эскертүүнү реформалоо жана аны төмөнкүдөй

редакцияда баяндоо сунушун: «Ушул Кодекстин 151-беренесинин экинчи бөлүгүнүн аракеттери жашы жете электерди тентип жүрүүгө же кайырчылыкка тартуу учурларына колдонулбайт, эгерде бул аракеттер ата-эне тарабынан жашоо каражаттарынан ажыроо же турак жайдын жоктугу сыяктуу оор жашоо шарттарынын кесепетинен жасалса». Мындай редакция мыйзамдын гуманитардык мүнөзүн баса белгилеп, оор турмуштук шарттарда калган ата-энелерди кылмыш жоопкерчилигинен коргоого багытталган [Войтович, А. *Примечания в уголовном законе [Текст] / А. Войтович, А. Парог // Законность. – 2008. – № 2(880). – С. 2-6.*].

Бул изилдөөдө жүргүзүлгөн талдоонун жыйынтыктары каралып жаткан беренелерде боштуктар, так эместиктер жана башка кемчиликтер бар экенин көрсөтөт. Бул укукту колдонуу практикасына байланыштуу көйгөйлөрдү жаратат, ошондуктан автор бул коллизияларды жана кемчиликтерди жоюу боюнча өз сунуштарын берген. Бул сунуштар кылмыш-жаза укуктук механизмди өркүндөтүүгө багытталган.

Автор тарабынан КМШнын бир катар мамлекеттеринин (Украина Республикасы, Азербайжан Республикасы, Кыргыз Республикасы) кылмыш-жаза мыйзамдарына жүргүзүлгөн талдоо, бул мыйзамдарда жашы жете электерди белгилүү бир динди тутууга мажбурлоодон, ар кандай секталарга, жалган диний түзүмдөргө жана мыйзамсыз диний топторго тартуудан коргоого багытталган нормалар бар экенин көрсөттү. Бул ченемдер Россиянын жана Казакстандын кылмыш-жаза мыйзамдарында каралган эмес. Мындай тажрыйба россиялык жана казакстандык мыйзам чыгаруучулардын көңүлүнө арзыйт.

Россия Федерациясынын 1997-жылдын 26-сентябрындагы № 125-ФЗ "Абийир эркиндиги жана диний бирикмелер жөнүндө" федералдык мыйзамынын (2018-жылдын 5-февралындагы редакциясы) 3-беренесинин 5-пунктунда жаш балдарды диний бирикмелерге тартууга же алардын эркине каршы динге үйрөтүүгө тыюу салынган. Ошол эле учурда, бул мыйзамдын 26-беренесинде ар-ождон эркиндиги, динди тутуу эркиндиги жана диний бирикмелер жөнүндөгү мыйзамдарды бузуу кылмыш же административдик жоопкерчиликке алып келери каралган. Бирок, РФнын кылмыш-жаза кодексинде жана Административдик кодексинде балдарды диний ишмердүүлүккө катышууга же динге үйрөтүүгө мажбурлоо үчүн жоопкерчиликти белгилеген ченемдер жок. Ушундай эле ченемдер Казакстан Республикасынын кылмыш-жаза жана административдик мыйзамдарында да каралган эмес [Российская газета, N 190, 01.10.1997 [Электрондук ресурс] // *Кирүү режими* // <https://normativ.kontur.ru/>]

Практика көрсөтүп тургандай, ар кандай жалган диний топтордун жана секталардын (мисалы, мисалы, "Аум Синрике", "Иегованын Күбөлөрү", "Шайтандын асыл ордени") жана коомдук-диний бирикмелердин (мисалы, "Нуржулар", "Таблиги жамаат") мүчөлөрү, радикалдык диний агымдарды

(мисалы, экстремисттик мүнөзгө ээ болгон вахабизм) жайылтып, жашы жете электерди бул уюмдардын ишмердүүлүгүнө активдүү тартып келишкен жана тартууну улантууда.

Автордун пикиринде, Россия Федерациясында да, Казакстан Республикасында да жашы жете электер чоңдор тарабынан ар кандай секталарга, жалган диний түзүмдөргө жана мыйзамсыз диний топторго тартылат. Бул уюмдардын ишмердүүлүгү өспүрүмдөрдүн аң-сезимине жана психикасына терс таасирин тийгизет жана мындай аракеттер үчүн жоопкерчилик каралмайынча, бул көйгөй чечилбейт.

Ошондуктан, чет өлкөлөрдүн тиешелүү тажрыйбасына таянып, жашы жете электерди соттун мыйзамдуу күчүнө кирген чечими менен жоюлган же ишмердүүлүгүнө тыюу салынган диний бирикмелердин ишине тартуу үчүн кылмыш жоопкерчилигин киргизүү максатка ылайыктуу болуп саналат. Бул ченем жашы жете электердин укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоого багытталат, анткени мындай уюмдарда балдардын болушу алардын аң-сезимине жана психикасына терс таасирин тийгизип гана тим болбостон, көп учурда алардын өмүрүнө жана ден соолугуна коркунуч жаратат.

Автор тарабынан жүргүзүлгөн кеңири контент-анализ заманбап криминалдык көрүнүштөрдүн тенденцияларын эске алуу менен Казакстан Республикасынын жана Россия Федерациясынын кылмыш-жаза мыйзамдарынын беренелерин модернизациялоого мүмкүндүк берет, мында иште баяндалган бир катар позициялар камтылат.

Экинчи бап “Изилдөөнүн методологиясы жана ыкмалары” төмөнкү бөлүмдөн турат: *“Изилдөөнүн объектисин жана предметин аныктоо. Изилдөө методологиясы”.*

Изилдөөнүн объектиси болуп жашы жете электердин коомго каршы аракеттерди жасоого тартылышынан келип чыккан коомдук мамилелер саналат

Изилдөөнүн предмети болуп төмөнкүлөр саналат: 1) коомго каршы иш-аракеттерди жасоого жашы жете электерди тартуу үчүн жоопкерчиликти жөнгө салуучу Россия менен Казакстандын заманбап кылмыш-жаза мыйзамдарынын ченемдери; 2) бир катар Европалык мамлекеттердин жана КМШга мүчө өлкөлөрдүн үй-бүлөнү жана жашы жете электерди коргоого багытталган кылмыш-жаза жана административдик мыйзамдарынын ченемдери; 3) укук колдонуу практикасы, 4) статистикалык маалыматтар жана РФ КЖКнын 151 жана КР КЖКнын 133 беренелеренде берилген кылмыштардын динамикасын мүнөздөгөн башка эмпирикалык материалдар; 5) жашы жетпегендерди коомго жат аракеттерге тартуунун негизги криминологго-криминалисттик мүнөздөмөлөрү жана алардын детерминанттары; 6) каралып жаткан чөйрөдөгү изилденүүчү илимий иштер.

Изилдөөнүн методологиялык негизи. Изилдөө темасы жашы жете электердин арасында кылмыштуулуктун өсүп жаткан шарттарында жана балдар менен өспүрүмдөрдүн коомго жат аракеттерге тартылышына жол бербөө үчүн натыйжалуу чараларды иштеп чыгуу зарылчылыгында актуалдуулугун чагылдырат. Россия Федерациясынын жана Казакстан Республикасынын мыйзамдарын салыштырмалуу талдоо ченемдик жөнгө салуунун күчтүү жана алсыз жактарын аныктоого, ошондой эле мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча сунуштарды сунуштоого мүмкүндүк берет.

Изилдөөнүн методологиясын тандоодо изденүүчү төмөнкү зарылдыктардан келип чыкты: а) Россия Федерациясында жана Казакстан Республикасында жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуу үчүн кылмыш жоопкерчилигинин өзгөчөлүктөрүн аныктоо; б) бул аспектиде укуктук жөнгө салууну өркүндөтүү үчүн сунуштарды иштеп чыгуу; в) жалпысынан мыйзамдарда жана кылмыш-жаза мыйзамдарында, атап айтканда Россия Федерациясында жана Казакстан Республикасында жашы жете электерди коомго каршы аракеттерди жасоого тартуу үчүн жоопкерчиликти жөнгө салуу маселелери боюнча мамилелердин күчтүү жана алсыз жактарын аныктоо менен байланышкан бир катар маселелерди чечүү; г) диссертациялык изилдөөнүн алкагында каралып жаткан көйгөйлөр боюнча кылмыш-жаза мыйзамдарынын ченемдерин унификациялоо жана өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу. Автордун максаты изилдөөнүн методологиясы терең жана ар тараптуу талдоону камсыздап, учурдагы көйгөйлөрдү изилдөө менен чектелбестен, аларды чечүү боюнча конкреттүү чараларды сунуштоого мүмкүнчүлүк берүү болгон.

Жогоруда баяндалгандардан улам, изилдөөнүн жүрүшүндө: синтез, дедукция, индукция; анализдин жеке-илимий методдору: гипотеза, салыштырма-укуктук метод, статистикалык методдор, контент-анализ, статистикалык метод, системалык анализ методдору жана жалпы илимий ыкмалары колдонулган.

Ошентип, анализ жана синтез методу Россия Федерациясынын жана Казакстан Республикасынын кылмыш-жаза мыйзамдарынын ченемдерин деталдуу изилдөөгө, алардын структуралык салыштыруусун жүргүзүүгө жана окшоштуктарды жана айырмачылыктарды табууга мүмкүндүк берди.

Дедукция методу аркылуу жашы жете электерди коомго жат аракеттерди жасоого (тилемчилик, селсаяктык, сойкулук, баңги каражаттарды жана мас кылуучу заттарды колдонуу) тартуу үчүн жоопкерчиликти жөнгө салуучу жеке ченемдерди талдоонун негизинде жалпы тыянактар түзүлгөн.

Кылмыш-жаза гипотезасынын курулушу каралып жаткан өлкөлөрдүн колдонуудагы кылмыш-жаза мыйзамдары жашы жете электерди коомго каршы

аракеттерге тартуу динамикасына кандай таасир тийгизери жөнүндө божомолдорду иштеп чыгууга өбөлгө түздү. Салыштырмалуу укуктук ыкма аркылуу Россия Федерациясынын жана Казакстан Республикасынын кылмыш-жаза кодекстеринин талдоосу (РФ КЖКнын 151 беренеси жана КР КЖКнын 133), ошондой эле бул ченемдеринде каралган кылмыштарды квалификациялоо боюнча болгон мамилелерди салыштыруу жүргүзүлөт, ошону менен бирге улуттук тажрыйбаларды байытуу үчүн эл аралык тажрыйба изилденген.

Статистикалык ыкма Казакстанда жана Россияда ар кандай түрдөгү коомго каршы аракеттерди жасоого жашы жете электердин катышуусунун өсүшүнүн жана төмөндөшүнүн динамикасын жана тенденцияларын баалоого, ошондой эле мыйзамдардагы өзгөрүүлөр менен статистикалык маалыматтардын ортосундагы өз ара байланышты аныктоого мүмкүндүк берди.

Мазмундук анализ жүргүзүлдү: изилденүүчү маселе боюнча илимий жана юридикалык адабияттар; соттук актылар, мыйзамдарга комментарийлер; ушул темага арналган заманбап илимий макалалар анализделип чыкты. Укук колдонуудагы негизги аргументтерди, ыкмаларды жана көйгөйлөрдү аныктоо каралып жаткан өлкөлөрдө болгон эмпирикалык маалыматтардын негизинде жазык жоопкерчилигине карата ар кандай мамилелердин натыйжалуулугун талдоого өбөлгө түздү.

Системалык анализ ыкмасы изилдөөнүн дээрлик бардык этаптарында колдонулган, анткени анын жардамы менен автор жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуу үчүн кылмыш жоопкерчилиги институтун комплекстүү караган. Бул ыкманын негизинде кылмыш-жаза укугу (айрым учурларда административдик укук) нормалары менен фактылык жагдайлардын жана социалдык кесепеттердин өз ара байланыштары талданган. Булардын негизинде жыйынтыктар чыгарылып, кылмыш-жаза жана криминологиялык аспектилерди эске алуу менен аталган көрүнүшкө каршы чараларды иштеп чыгуу боюнча илимий негизделген сунуштар берилген.

Изилдөөнүн нормативдик негизин жашы жете электерди коомго каршы аракеттерди жасоого тартуу менен байланышкан Россия Федерациясынын жана Казакстан Республикасынын кылмыш-жаза мыйзамдарынын ченемдери, ошондой эле жалпы кылмыштуулуктун алдын алуу боюнча айрым мыйзамдар түзгөн.

Изилдөөнүн теориялык негизин жашы жете электер арасындагы кылмыштуулукту изилдөөгө жана жашы жете электерди коомго каршы аракеттерди жасоого тартууга арналган илимий эмгектер, диссертациялык изилдөөлөр жана илимий публикациялар түзгөн. Диссертациялык изилдөөдө көтөрүлгөн суроолор кандайдыр бир деңгээлде каралган россиялык,

казакстандык жана кыргызстандык окумуштуулардын эмгектери каралып, талдоого алынган.

Үчүнчү бап “Россия Федерациясында жана Казакстан Республикасында жашы жете электердин коомго каршы аракеттерге тартылышынын алдын алуу боюнча артыкчылыктуу багыттар” үч бөлүмдөн турат: биринчи бөлүм “Жашы жете электердин укугун коргоо-Россия Федерациясындагы жана Казакстан Республикасындагы мамлекеттик саясаттын маанилүү багыттарынын бири”, экинчи бөлүм “Жашы жете электердин криминолого-психологиялык мүнөздөмөлөрү жана анын коомго каршы аракеттерге катышуусуна өбөлгө түзгөн факторлор”, үчүнчү бөлүм “Жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуунун заманбап тенденциялары жана Россия Федерациясында, Казакстан Республикасында бул чөйрөдөгү алдын алуу иштеринин артыкчылыктуу багыттары”.

Автор негиздейт, бул каралып жаткан мамлекеттердин Конституцияларында бекитилген инсан статусуна карата жалпы мамиле жашы жете электерди коргоонун укуктук механизмдин натыйжалуу ишке ашырууга тоскоолдук жаратат. Тактап айтканда: а) баланын укуктук статусу өзүнүн мазмундуу компонентине ээ болушу керек, башкача айтканда, жашы жете электердин укуктарын жана эркиндиктерин камсыздоо жана коргоо кепилдиги болуп саналган жоболордун (ченемдердин) жыйындысы болушу зарыл. Бул жоболор баланын жашоосунда аралашкан бардык мамлекеттик бийлик органдары жана башка субъекттер үчүн милдеттүү болушу керек; б) коомдун эң аялуу жана ошол эле учурда маанилүү бөлүгү болуп саналган жашы жете электер атайын (өзгөчө) конституциялык укуктун субъекттери катары каралышы керек. Бул жашы жете электерге жалпы гана эмес, ошондой эле алардын укуктук статусун калыптандыруунун баштапкы негиздери катары иштеген, коомдук мамилелердин жана белгилүү бир укук тармагында орун алган институттардын өзгөчөлүктөрүнөн келип чыккан атайын принциптер да жайылтылышы керек; в) конституция жоболору көп учурда декларативдүү мүнөзгө ээ экенин эске албоого болбойт. Ошол эле учурда, бул категориядагы адамдарга тиешелүү милдеттендирүүчү жана укуктарды бекиткен ченемдерге караганда, уруксат берүүчү ченемдердин үстөмдүгү байкалат. Бул жашы жете электердин укуктарын коргоону жана аларды камсыздоону жетиштүү деңгээлде ишке ашырууга тоскоолдук жаратат. Укуктарды ишке ашыруунун деңгээли башка укук тармактарынын ортосундагы карама-каршылыктарды жоюу, биргелешкен аракеттер жана координацияга бир топ көз каранды; г) бул категориядагы адамдарды коргоонун укуктук механизми боюнча комплекстүү мамиле гана жашы жете электер үчүн конституциялык кепилдиктерди камсыз кылып, бардык мамлекеттик бийлик бутактарынын ишмердүүлүгүнүн артыкчылыктуу багыты боло алат.

Автордун пикири боюнча, балдардын жана өспүрүмдөрдүн укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоонун теориялык-укуктук түзүлүшүн иштеп чыгуу

системалык мамилеге негизделиши керек. Бул мамиле жашы жете элек баланы мамлекеттик органдардын жана кызмат адамдарынын көңүл борборуна жана ишмердүүлүгүнүн негизги объектиси катары коёт. Мындай мамиле жашы жете электердин жаш курагын, жеке муктаждыктарын жана социалдык аялуу абалын эске алуу менен алардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын натыйжалуу коргоону камсыздоого багытталган илимий, укуктук жана уюштуруучулук ыкмаларды терең интеграциялоону камтыйт. Жашы жете электердин укуктарын коргоо боюнча системалык мамилени түзүү эки негизги багытта ишке ашырылышы керек. *Биринчи багыт* балдардын укуктарын коргоонун бардык укук тармактары жана укуктук жөнгө салуу чөйрөлөрү үчүн милдеттүү болгон унификацияланган принциптерин иштеп чыгуу жана ишке киргизүү менен байланышкан. Бул жашы жете электердин катышуусундагы мамилелерди жөнгө салуу боюнча ыкмалардын учурдагы ыраатсыздыгын жоюуга мүмкүндүк берет, өзгөчө укук тармактары аралык жөнгө салуу шарттарында актуалдуу болуп саналат. Мындай принциптерди белгилөө укуктук ченемдерди колдонууда макулдашуу жана мураскерликти камсыз кылат, балдардын укуктарын коргоо үчүн бирдиктүү нормативдик негиз түзөт. *Экинчи багыт* каралып жаткан мамлекеттердин деңгээлинде жашы жете электердин укуктарын коргоо үчүн жооптуу органдардын комплекстүү жана көп деңгээлдүү тутумун түзүүнү камтыйт. Мындай тутумдун ишмердүүлүгү ведомстволук баш ийүүгө, бийликтин конкреттүү бутагына тиешелүү болууга же административдик тоскоолдуктарга көз каранды болбошу керек. Бул багыт ар кандай түзүмдөрдүн — билим берүү жана социалдык мекемелерден тартып укук коргоо органдарына чейинки аракеттерин бириктирүүчү координациялык механизмдерди түзүүнү талап кылат. Бул механизмдер төмөнкүлөрдү камтышы зарыл: *биринчиден*, жашы жете электердин укуктарын бузуу жөнүндө маалымат алмашуу; *экинчиден*, профилактика жана реабилитация программаларын биргелешип иштеп чыгуу жана ишке ашыруу; үчүнчүдөн, аймактык жана жергиликтүү өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен укуктарды коргоо чараларынын аткарылышына мониторинг жүргүзүү. Автордун пикири боюнча, балдардын жана өспүрүмдөрдүн укуктарын коргоого системалык мамиле кылуу коргоо концепциясынын өзүн кайрадан карап чыгууну талап кылат. Бул концепция укук бузулууларды четтетүүгө гана эмес, алардын алдын алууга да багытталууга тийиш. Бул жашы жете электердин гармониялуу өнүгүүсү үчүн шарттарды түзүүнү камтыйт, мисалы, билим берүү, саламаттыкты сактоо, социалдык колдоо жана коопсуз чөйрөнүн жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу. Ошондуктан, балдардын жана өспүрүмдөрдүн укуктарын коргоого системалык мамиле — бул укуктук, уюштуруучулук жана социалдык аспекттерди камтыган көп тараптуу стратегия болуп саналат. Ал ар бир баланы социалдык абалына же шарттарына карабастан, тең укуктуулук, коргоо жана колдоо менен камсыздоого багытталган натыйжалуу укук коргоо тутумун түзүүгө багытталган. Мындай стратегияны ишке ашыруу мамлекеттин, коомдун жана

үй-бүлөнүн аракеттерин бириктирүүнү талап кылат, бул ден соолугу чың жана коопсуз келечек муунду калыптандыруунун негизги шарты болуп саналат.

Автор далилдегендей, мыйзам чыгаруучу укуктук ченемдерди түзүүдө жакынкы микросоциумдун таасири астында виктимдик жашы жете электердин деструктивдүү көрүнүштөрүнүн болушун эске алууга тийиш. Ошондуктан, юрисдикциялык процесстерде юридикалык жоопкерчиликке карата дифференциалдык мамилени иштеп чыгуу жана тартуучулардын зомбулугун бөгөт коюучу механизмдерди түзүү зарыл.

Саясий, экономикалык жана социалдык чөйрөлөрдөгү азыркы дестабилизациялоочу процесстер, ошондой эле коомдун жалпы руханий кризиси кылмыштуулуктун деңгээлинин өсүшү менен коштолууда. Мындай шарттарда жашы жете электердин коомго каршы аракеттерге тартылышы өзгөчө кооптуу көрүнүшкө айланууда. Бул көрүнүштөр сапаттык жана сандык мүнөздөмөлөрдө туруктуу терс өзгөрүүлөр менен мүнөздөлөт. Мындай өзгөрүүлөр бул көрүнүштөрдү тереңирээк талдоону жана алардын алдын алуу жана күрөшүү боюнча натыйжалуу чараларды издөөнү талап кылган, бул изилдөөнүн мазмунунда өзүнүн чагылдырылышын тапкан.

Автор белгилейт, азыркы этапта жашы жете электер, анын ичинде кичинекей балдар, Интернет тармагынын ресурстарын колдонуу үчүн чексиз мүмкүнчүлүктөргө ээ. Ошол эле учурда өспүрүмдөрдө социалдык тармактардагы сайттарга жана топторго, анын ичинде алардын саламаттыгына жана өнүгүүсүнө зыян келтирген терс жана антикоомдук маалыматка, дээрлик көзөмөлсүз жетүү мүмкүнчүлүгү бар.

Акыркы жылдары маалыматтык ресурстарда үй-бүлө жана нике институттарын дискредитациялоочу маалыматтар активдүү таркатылып, ошол эле учурда салттуу эмес мамилелерди пропагандалоо күчөгөн. Мындан тышкары, Интернетте жашы жете электерди баңгизаттарды, мас кылуучу заттарды, тамеки жана алкогольдук продукцияларды колдонууга тартууга багытталган маалымат эркин жеткиликтүү. Ошондой эле, балдарда кумар оюндарына катышуу, тентип жүрүү, кайырчылык кылуу, оккульттук практикаларга, анын ичинде кара магиянын элементтерине кызыгуу, ошондой эле өспүрүмдөрдү өз жанын кыюуга шыктандыруу сыяктуу көрүнүштөрдүн жаралышына түрткү болгон маалыматтар кеңири тараган. Мунун натыйжасында, балдардын аң-сезимине коомго каршы жүрүм-турум стереотиптери активдүү сиңирилүүдө. Бул стереотиптер жүрүм-турумдун үлгүсү катары көрсөтүлүп, күнүмдүк турмушта кабыл алынган норма катары сунушталууда.

Автор баса белгилейт, жагдайды татаалдаштырган өспүрүмдөрдүн аң-сезиминде адеп-ахлактык карама-каршылыктардын топтолушу менен байланышкан девианттык жүрүм-турумдун калыптанышы. Бул карама-каршылыктар социалдык чөйрө, тарбия жана жашоо шарттары менен шартталган. Жашы жете электердин деструктивдүү жашоо көз караштарын

акырындап кабыл алуусу жана интернализациясы, ошондой эле жалпы кабыл алынган социалдык нормалардан баш тартуусу, алардын коомдун талаптарына ыңгайлаша албастыгын чагылдырган өзгөчө жүрүм-турумдук реакциялардын жана жаңы жүрүм-турум формаларынын пайда болушуна алып келет. Бул ички конфликттин натыйжасында жаралат, анда жеке умтулуулар менен коомдун күтүү талаптары карама-каршылыкка келип, ал үй-бүлөлүк маселелер, көзөмөлдүн жоктугу же жакын чөйрөдөгү асоциалдык таасир сыяктуу терс факторлордун таасиринен ого бетер күчөйт. Ошондуктан, автор жашы жете электердин девианттуулугун негативдүү жүрүм-турумдук көрүнүштөрдүн жыйындысы катары гана эмес, ар түрдүү социалдык, психологиялык жана маданий факторлордун таасири астында калыптанган татаал процесс катары карайт. Бул факторлор жалпы кабыл алынган нормалардан четтөөгө жана коомго каршы жүрүм-турумга өтүүгө шарт түзөт.

Кеңири булактарды, анын ичинде жогоруда баяндалган позицияларды талдоонун негизинде, автор жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуунун алдын алууга багытталган чаралар тутуму боюнча өз көз карашын сунуштаган.

КОРУТУНДУ. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде изилдөө боюнча төмөнкүдөй тыянактар чыгарылат:

1. Бул категориядагы адамдарга карата мамлекеттик саясат төмөнкү негизги жоболорго таянууга тийиш: 1) профилактика субъекттеринин ишмердүүлүгү алардын укуктары жана милдеттери, ошондой эле азыркы шарттарга жооп берген индивидуалдуу таасир чаралары так аныкталган нормативдик актыларга ылайык жүргүзүлүшү керек; 2) жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартууга каршы туруу көйгөйлөрүн чечүүгө багытталган программаларды иштеп чыгууда ар тараптуу мамиле жана башка кызматтар менен тыгыз байланыш камсыздалууга тийиш; 3) коомдук түзүмдөр тарабынан профилактика субъекттеринин өз ишмердүүлүгүн жүргүзүүдө ачык көзөмөлдү камсыз кылуу үчүн комплекстүү механизм түзүү; 4) демократия жана гуманисттик мамилелерди сактоо, бул чаралар жашы жете электердин укуктары жана кызыкчылыктарына коркунучтарды нейтралдаштыруу жана коомго каршы аракеттерге тартылган адамдарга карата мыйзамсыз таасир этүү ыкмаларына жол бербөө үчүн колдонулууга тийиш; 5) профилактика субъекттери чараларды кабыл алууда социалдык адилеттүүлүктү сактоо, мында жашы жете электердин укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо, ошондой эле бузулган учурда алардын калыбына келтирилишин камсыздоо артыкчылыктуу болушу зарыл; 6) мамлекет тарабынан түзүлгөн тарбиялоо институттары жашы жете электердин укук аң-сезимин коомдун укуктук принциптерине шайкеш келтирүү жана аларда позитивдүү укуктук көз караштар менен мыйзамдуу жүрүм-турумду калыптандыруу үчүн шарттарды камсыздоого багытталууга тийиш.

2. Жашы жете электердин укуктук статусунун өзгөчөлүктөрү, анын укуктарын коргоо механизми бир катар шарттардын татаалдык комплексине көз каранды экендиги мамлекет тарабынан көз жаздымда калтырылбашы керек. Ошол эле учурда, жашы жете электердин укуктарын натыйжалуу коргоону камсыз кылуу үчүн төмөнкү чараларды көрүү негиздүү деп эсептейбиз, бул категориядагы адамдардын укуктарын коргоо институту көп деңгээлдүү система катары белгилүү бир өзгөчөлүктөргө ээ болушу керек: а) жашы жете электердин укуктарын коргоонун бирдиктүү механизмде ар бир деңгээлде конкреттүү, бирок ошол эле учурда өз ара байланышта болгон башка функциялар ишке ашырылышы зарыл. Аларга мамлекеттик, аймактар аралык, эл аралык-укуктук чөйрөлөрдү камтыган функциялар кирет, алар башка укуктук актылар менен жөнгө салынат; б) укуктарды коргоо институтунун башка тутумдар менен жөнгө салынбагандыгынан келип чыккан карама-каршылыктарды жана боштуктарды, алардын жөнгө салуу предметинин өзгөчөлүктөрүн (тематикалык жана тармактар аралык байланыштарды эске алуу менен) эске алып, жоюу зарыл; в) конституциялык жоболорду туура эмес жана бурмаланган интерпретациялоого шарт түзгөн жоболорду алып салуу керек, анткени бул жашы жете электердин укуктарын бузууга алып келет, айрыкча алар кылмыш ишин кароо чөйрөсүнө киргенде.

3. Жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тарткан адамдардын негизги мүнөздүү өзгөчөлүктөрү төмөнкүлөр: 1) туруктуу антикоомдук багыттын болушу. Мындай адамдар өздөрүнүн ички тартибин орнотуп, жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартууга умтулат; 2) кылмыштуу максатка жетүү же башка кызыкчылыктарды көздөө. Тартуучулар жашы жете электердин эсебинен өздөрүнүн кылмыштуу пландарын ишке ашырууга жана жеке кызыкчылыктарын камсыз кылууга аракет кылышат. Бул үчүн алар өздөрүнүн антикоомдук «тажрыйбасын» пайдаланышат; 3) тартуучулардын жаш курагы жана турмуштук тажрыйбасы. Алар, негизинен, турмуштук тажрыйбага ээ, антикоомдук жашоо образын алып жүргөн же терс көз караштарга ээ болгон адамдар; 4) жашы жете электердин психологиялык өзгөчөлүктөрүн жана тартуунун натыйжалуу ыкмаларын билүү. Алар жашы жете электердин психологиясын жана коомго каршы аракеттерге тартуунун эң натыйжалуу жолдорун жакшы түшүнүшөт. Мында алар психикалык жана физикалык зомбулуктун өзгөчө ыкмаларын да колдонушу мүмкүн; 5) мурда кылмыш жоопкерчилигине тартылган адамдардын катышы. Жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тарткан адамдардын айрымдары мурда кылмыш жоопкерчилигине тартылган жана алар өспүрүмдөрдү кылмыштуу жүрүм-турумдун ар кандай коркунучтуу формаларына тартууга тиешеси бар.

4. Азыркы учурда административдик, кылмыш-жаза, эмгек, үй-бүлө жана кылмыш-процесстик укук чөйрөлөрүндө, атап айтканда, каралып жаткан чөйрөнү жөнгө салган бөлүмдөр, негизинен, карама-каршылыктуу, бөлөк жана

көп учурда тар ведомстволук мүнөзгө ээ болуп, азыркы реалдуулуктарга жооп бербейт. Бул бөлүмдөр ар кандай факторлордун таасири астында объективдүү өзгөрүүлөргө дуушар болгон. Ошондуктан, мыйзам чыгаруу деңгээлинде, учурдагы карама-каршылыктарды жоюу боюнча анализ жүргүзүү милдетин жүктөө зарыл, мында кылмыштуулуктун жаңы тенденцияларын эске алуу керек. Бул үчүн ведомстволор аралык координациялык кеңеш түзүү талап кылынат. Бул багытта негизги координациялык функцияны Конституцияга ылайык мыйзамдуулукту негизги көзөмөлдөөчү мамлекеттик бийлик органы болгон прокуратурага жүктөө сунушталат.

5. Жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартууга төмөнкү негизги психофизиологиялык факторлор таасир этет: 1) чектелген өз алдынча башкаруу мүмкүнчүлүктөрү жана психологиялык бузулуулар. Жашы жете электер өзүн башкара албайт жана психологиялык ооруларга дуушар болот. Бул көрүнүштөр үй-бүлөдөгү зомбулук, стресс жана терс атмосферадан же балдар үйлөрүндө, интернаттарда жүргөндө пайда болгон; 2) эмоционалдык туруксуздук жана эрктик көзөмөлдүн жетишсиздиги. Төмөн билим деңгээли жана ата-энелер менен камкорчулардын зарыл көзөмөлүнүн жоктугу өспүрүмдөрдүн маргиналдык топторго жана көчө чөйрөсүнө оңой ыңгайлашуусуна алып келет. Бул чөйрөдө чоңдор жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуу үчүн шарттарды түзөт; 3) топтук тилектештик жана кылмыштуу субмаданияттын таасири. Жашы жете электерге мүнөздүү болгон топтук биримдик, корпоративдүүлүк, ошондой эле кылмыштуу субмаданияттын таасири жана мындай кастанын мүчөсү болууга умтулуу алардын туруксуз психикасын чоңдор арасындагы асоциалдык лидерлерге тартылууга түртөт.

6. Салыштырмалуу-укуктук талдоонун жыйынтыктары, жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуу үчүн жоопкерчиликти жөнгө салган чет элдик кылмыш-жаза мыйзамдарынын негизинде төмөнкүлөрдү белгилөөгө мүмкүндүк берет: 1) Европа мамлекеттеринин кылмыш-жаза мыйзамдарынын өзгөчөлүктөрү: а) Европанын бардык мамлекеттеринин кылмыш-жаза мыйзамдарында жашы жете электерди ар кандай асоциалдык аракеттерге тартуу белгилери жөнгө салынганы менен, бул аракеттер үчүн жоопкерчиликти укуктук жөнгө салуу ыкмалары ар түрдүү, анткени бул аракеттердин коомго коркунучтуулугун аныктоого карата көз караштар ар башка; б) бул кылмыштар үчүн жоопкерчиликти караган ченемдер бардык европалык мамлекеттердин кылмыш-жаза кодекстеринде жок. Ал эми бар болгон учурларда, жашы жете электердин кызыкчылыктарына каршы кылмыштар боюнча өзүнчө бөлүмдөр бардык кодекстерде кездешпейт. Ошентсе да, бул мамлекеттердин кылмыш-жаза мыйзамдарында өспүрүмдөрдүн негизги укуктары жана кызыкчылыктары башка бөлүмдөрдүн жана баш орундун алкагында укуктук коргоого алынган. в) Европалык

кылмыш-жаза мыйзамдарынын мүнөздүү өзгөчөлүгү — жашы жете электерди негизги коомго каршы аракеттерге тартуу үчүн жоопкерчиликти камтыган өзүнчө берене жок. Ошондой эле, айрым антикоомдук аракеттерге тартуу кылмыш катары каралбайт. Бирок, изилденген мамлекеттердин мыйзамдарында КРнын жана РФнын Кылмыш-жаза кодекстеринде каралбаган, бирок жашы жете электерди чоңдордун терс таасиринен коргоо маселелерин чечүүдө оригиналдуу ыкмаларды камтыган ченемдер бар. Автордун ою боюнча, бул ченемдерди каралып жаткан мамлекеттердин мыйзам чыгаруучулары колдонушу мүмкүн. 2) КМШга мүчө мамлекеттердин кылмыш-жаза мыйзамдарынын өзгөчөлүктөрү: КМШ өлкөлөрүнүн мыйзам чыгаруучуларынын жашы жете электерди чоңдордун терс таасиринен коргоо көйгөйлөрүн чечүүгө карата, негизинен, бирдиктүү мамилеси бар. Мисалы, бардык КМШга мүчө өлкөлөрдүн кылмыш-жаза мыйзамдарында үй-бүлөнүн жана жашы жете электердин кызыкчылыктарына каршы кылмыштар боюнча атайын бөлүмдөр каралган. Бул бөлүмдөрдө РФнын КЖКнин 151-беренесине окшош аталыштагы ченемдер бар. Ошентсе да, бул ченемдердин мазмуну жана түзүмү, жазаланган аракеттердин тизмеси, санкциялар, жазалардын түрлөрү жана өлчөмдөрү кээде россиялык аналогдон кыйла айырмаланат.

7. Ушул диссертациялык изилдөөнүн алкагында жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге кылмыштуу тартууга каршы күрөшүү боюнча кылмыш-жаза жана криминологиялык көйгөйлөр талдоого алынган. Автордун пикири боюнча, мыйзам чыгаруучулар тарабынан жетиштүү көңүл бурулбай жаткан, жашы жете электерди башка чөйрөлөргө тартуунун жаңы тенденциялары эске алынып, бул кылмыштуу аракеттер үчүн жоопкерчиликти жөнгө салуудагы Россия Федерациясынын жана Казахстан Республикасынын кылмыш-жаза жана административдик мыйзамдарындагы кемчиликтер да каралган. Изилдөөнүн жүрүшүндө алынган жыйынтыктарды жалпылоо аркылуу негизги теориялык корутундулар жана практикалык сунуштар иштелип чыккан.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР.

1. Иште сунушталган корутундулар жана сунуштар жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартууга каршы күрөшүү боюнча маанилүү социалдык-укуктук көйгөйдү комплекстүү чечүүгө салым кошот. Бул көйгөй өзгөчө көңүл бурууну талап кылган маанилүү аспект болуп саналат.

2. РФнын КЖКнин 151-беренеси жана КРнын КЖКнин 133-беренесинин жаңы түзүлүшү, ошондой эле заманбап криминалдык көрүнүштөрдүн тенденцияларын эске алуу менен сунушталган мыйзамдык чаралардын кеңири спектри жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартууга каршы күрөшүүнүн кылмыш-жаза механизмдин өркүндөтүүгө мүмкүндүк берет. Бул ошондой эле мыйзам чыгаруу тармагына маанилүү салым болуп эсептелет.

3. Мыйзам чыгаруучу деңгээлде төмөнкү сунуштар берилген:

3.1. Жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тарткандыгы үчүн кылмыш жоопкерчилигин караган беренелердин мазмунуна өзгөртүүлөрдү киргизүү, анын ичинде (мурда каралбаган) квалификациялоочу белгилерди кошуу. Бул беренелердин жаңы редакциясы автор тарабынан иште сунушталган.

3.2. Профилактикалык максатта, анын ичинде чоңдордун жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуусуна каршы күрөшүү үчүн, маалыматтык технологиялардын өнүгүшүн эске алуу менен, РФнын жана КРнын Кылмыш-жаза кодекстерине учурдагы боштуктарды жана алардын заманбап шарттарга дал келбегенин эске алуу менен өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизүү (иште сунушталган).

3.3. Жашы жете электердин мурда кеңири жайылбаган, бирок азыр жаңы ар кандай коомго каршы аракеттерге тартылышынын өсүп жаткан тенденцияларын эске алуу менен анализ жүргүзүлүп, РФнын жана КРнын Кылмыш-жаза кодекстеринин тиешелүү беренелерине жаңы квалификациялоочу белгилер киргизилген. Бул белгилер тартуучулардын кылмыш жоопкерчилигин күчөтүүгө багытталган жана автор тарабынан иште сунушталган.

4. Иште сунушталган корутундулар жана сунуштар: а) жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуу деңгээлин төмөндөтүү боюнча профилактикалык ишмердүүлүктү өркүндөтүүгө багытталган жана учурдагы, анын ичинде досудебдик ишмердүүлүк боюнча мамлекеттик программаларды иштеп чыгууда жана толуктоодо эске алынууга мүмкүнчүлүк берет; б) криминологиялык теорияны андан ары өнүктүрүүдө, ошондой эле криминологияны, кылмыш-жаза укугун, кылмыш процессин, криминалистиканы жана ыкчам издөө ишмердүүлүгүн (ОРД), анын ичинде тергөө органдарынын жана башка кызыкдар ведомстволордун квалификациясын жогорулатуу системасын окутуу процессинде колдонулушу мүмкүн.

5. Иште келтирилген талдоонун жыйынтыктары бул категориядагы кылмыштардын криминалистикалык жана криминологиялык мүнөздөмөлөрүн иштеп чыгууда пайдаланылышы мүмкүн. Бул досудебдик өндүрүш органдары тарабынан кылмыштарды иликтөөнүн жеке ыкмаларынын аспектилеринин бири болуп калат.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. Тулеубекова, М. М. Личность преступников, вовлекающих несовершеннолетних в преступную деятельность [Текст] / М. М. Тулеубекова // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия: Право. – 2018. – № 1(20). – С. 126-130. // <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36927273>

2. Тулеубекова, М. М. Освобождение от уголовной ответственности (наказания) по законодательству дореволюционной России [Текст] / М. М. Тулеубекова // Вестник Восточно-Сибирского института МВД России. – 2020. – № 3(94). – С. 109-120. // <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44070257>

3. Тулеубекова, М. М. Эволюция уголовной ответственности за вовлечение несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий по законодательству Республики Казахстан [Текст] / М. М. Тулеубекова // Актуальные проблемы уголовной и уголовно-процессуальной политики Российской Федерации : материалы международной научно-практической конференции, Омск, 25 апреля 2019 года. – Омск: Частное образовательное учреждение высшего образования "Сибирский юридический университет", 2020. – С. 159-171. // <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43068462>

4. Тулеубекова, М. М. Теоретические аспекты понятий «защита», «охрана» и «гарантированность» в контексте прав несовершеннолетних (ребенка) [Текст] / М. М. Тулеубекова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2024. – № 3. – С. 161-165 // <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=75097213>

5. Тулеубекова, М. М. Опыт стран Дальнего зарубежья по вопросу об уголовной ответственности за вовлечение несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий [Текст] / М. М. Тулеубекова // Аграрное и земельное право. – 2024. – № 8(236). – С. 216-219. // <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=72044170>

6. Тулеубекова, М. М. Ретроспективный анализ развития уголовного законодательства Республики Казахстан об уголовной ответственности за привлечение несовершеннолетнего к совершению антиобщественных действий [Текст] / М. М. Тулеубекова // Аграрное и земельное право. – 2024. – № 8(236). – С. 289-292. // <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=72044219>

Тулеубекова Мерей Магауияевнанын 12.00.08 – кылмыш-жаза укугу жана криминология; кылмыш-жаза аткаруу укугу адистиги боюнча юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн « Жашы жете элек балдарды коомго каршы аракеттерди жасоого тарткандыгы үчүн кылмыш-жаза жоопкерчилиги: Россия Федерациясы жана Казакстан Республикасынын мыйзамдарынын алкагында» деген темада жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: Жашы жете электер, балдар, кылмыш, коомго каршы аракеттер, кайырчылык, тентип жүрүү, баңгилик, тартуу, кылмыш-жаза мыйзамдары, жоопкерчилик, жаза.

Изилдөөнүн объектиси болуп жашы жете электердин коомго каршы аракеттерди жасоого тартылышынан келип чыккан коомдук мамилелер саналат

Изилдөөнүн предмети болуп төмөнкүлөр саналат: 1) коомго каршы иш-аракеттерди жасоого жашы жете электерди тартуу үчүн жоопкерчиликти жөнгө салуучу Россия менен Казакстандын заманбап кылмыш-жаза мыйзамдарынын ченемдери; 2) бир катар Европалык мамлекеттердин жана КМШга мүчө

өлкөлөрдүн үй-бүлөнү жана жашы жете электерди коргоого багытталган кылмыш-жаза жана административдик мыйзамдарынын ченемдери; 3) укук колдонуу практикасы, 4) статистикалык маалыматтар жана РФ КЖКнын 151 жана КР КЖКнын 133 беренелеренде берилген кылмыштардын динамикасын мүнөздөгөн башка эмпирикалык материалдар; 5) жашы жетпегендерди коомго жат аракеттерге тартуунун негизги криминолого-криминалисттик мүнөздөмөлөрү жана алардын детерминанттары; 6) каралып жаткан чөйрөдөгү изилденүүчү илимий иштер.

Изилдөөнүн максаты жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуу үчүн кылмыш жоопкерчилигин укуктук жөнгө салуу маселелерин ачып берген ченемдик жоболорду жана криминологиялык аспектилерди талдоо, ушул негизде каралып жаткан тармактагы мыйзамдык кемчиликтерди аныктоо жана алардын негизинде Россия Федерациясынын жана Казакстан Республикасынын мыйзамдарын өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу, бул категориядагы адамдардын кызыкчылыктарын укуктук коргоонун натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган, ошондой эле алдын алуу чараларынын комплекстүү системасын сунуштоо болуп саналат, алар криминалдык жосундардын учурдагы тенденцияларын эске алуу менен каралып жаткан чөйрөдө жашы жете электердин кызыкчылыктарын коргоо механизмин сунуштоо болуп саналат.

Изилдөөнүн методологиялык негизин төмөнкү ыкмалар түзгөн: жалпы илимий анализ ыкмалары: синтез, дедукция, индукция; жеке илимий анализ ыкмалары: гипотеза, салыштырмалуу-укуктук ыкма, статистикалык ыкма, контент-анализ, системалык анализ ыкмасы.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы мыйзам чыгаруучулар тарабынан акыркы 10 жыл ичинде киргизилген өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду, ошондой эле криминалдык жосундардын көрүнүштөрүнүн кырдаалды курчутуучу, ошондуктан мыйзам чыгаруучулар жана мамлекеттик бийлик органдары тарабынан өзгөчө көңүл бурууну талап кылган заманбап тенденцияларды эске алуу менен Россия Федерациясынын жана Казакстан Республикасынын мыйзамдары боюнча коомго каршы аракеттерди жасоого жашы жете электерди тартуу менен байланышкан жазык-укуктук жана криминологиялык проблемалык аспектилердин монографиялык деңгээлинде системалуу, комплекстүү жана салыштырма изилдөөлөрдү жүргүзүүгө автордук мамиле менен аныкталат

Колдонуу деңгээли же колдонуу боюнча сунуштар 1) чыгармада түзүлгөн тыянактар жана сунуштар көңүл буруунун өзгөчө объектиси болгон антисоциалдык иш - аракеттерди жасоого жашы жете электердин катышуусуна каршы туруу үчүн олуттуу мааниге ээ болгон маанилүү социалдык-укуктук Көйгөйдүн комплекстүү чечилишине салым кошот; 2) сунушталган жаңы

дизайн варианты. Кылмыш-жаза кодексинин 151-беренеси жана кылмыш-жаза кодексинин 133-беренеси, анын ичинде кылмыштуу көрүнүштөрдүн заманбап тенденцияларын эске алуу менен мыйзам чыгаруу чараларынын бүтүндөй спектрин иштеп чыгуу, жашы жете электердин коомго каршы иш-аракеттерди жасоого катышуусуна каршы аракеттенүүнүн жазык-укуктук механизмдин өркүндөтүүгө мүмкүндүк берет, ошондой эле жашы жете электердин коомго мыйзам чыгаруу чөйрөсү

Колдонуу чөйрөсү: кылмыш-жаза укугу, криминология, кылмыш-жаза аткаруу мыйзамдары

Туллубекова Мерей Магауияевнанын 12.00.08 – кылмыш-жаза укугу жана криминология; кылмыш-жаза аткаруу укугу адистиги боюнча юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн « Жашы жете элек балдарды коомго каршы аракеттерди жасоого тарткандыгы үчүн кылмыш-жаза жоопкерчилиги: Россия Федерациясы жана Казакстан Республикасынын мыйзамдарынын алкагында» деген темада жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: Жашы жете электер, балдар, кылмыш, коомго каршы аракеттер, кайырчылык, тентип жүрүү, баңгилик, тартуу, кылмыш-жаза мыйзамдары, жоопкерчилик, жаза.

Изилдөөнүн объектиси болуп жашы жете электердин коомго каршы аракеттерди жасоого тартылышынан келип чыккан коомдук мамилелер саналат

Изилдөөнүн предмети болуп төмөнкүлөр саналат: 1) коомго каршы иш-аракеттерди жасоого жашы жете электерди тартуу үчүн жоопкерчиликти жөнгө салуучу Россия менен Казакстандын заманбап кылмыш-жаза мыйзамдарынын ченемдери; 2) бир катар Европалык мамлекеттердин жана КМШга мүчө өлкөлөрдүн үй-бүлөнү жана жашы жете электерди коргоого багытталган кылмыш-жаза жана административдик мыйзамдарынын ченемдери; 3) укук колдонуу практикасы, 4) статистикалык маалыматтар жана РФ КЖКнын 151 жана КР КЖКнын 133 беренелеринде берилген кылмыштардын динамикасын мүнөздөгөн башка эмпирикалык материалдар; 5) жашы жетпегендерди коомго жат аракеттерге тартуунун негизги криминолог-криминалисттик мүнөздөмөлөрү жана алардын детерминанттары; 6) каралып жаткан чөйрөдөгү изилденүүчү илимий иштер.

Изилдөөнүн максаты жашы жете электерди коомго каршы аракеттерге тартуу үчүн кылмыш жоопкерчилигин укуктук жөнгө салуу маселелерин ачып берген ченемдик жоболорду жана криминологиялык аспектилерди талдоо, ушул негизде каралып жаткан тармактагы мыйзамдык кемчиликтерди аныктоо

жана алардын негизинде Россия Федерациясынын жана Казакстан Республикасынын мыйзамдарын өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу, бул категориядагы адамдардын кызыкчылыктарын укуктук коргоонун натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган, ошондой эле алдын алуу чараларынын комплекстүү системасын сунуштоо болуп саналат, алар криминалдык жосундардын учурдагы тенденцияларын эске алуу менен каралып жаткан чөйрөдө жашы жете электердин кызыкчылыктарын коргоо механизмин сунуштоо болуп саналат.

Изилдөөнүн методологиялык негизин төмөнкү ыкмалар түзгөн: жалпы илимий анализ ыкмалары: синтез, дедукция, индукция; жеке илимий анализ ыкмалары: гипотеза, салыштырмалуу-укуктук ыкма, статистикалык ыкма, контент-анализ, системалык анализ ыкмасы.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы мыйзам чыгаруучулар тарабынан акыркы 10 жыл ичинде киргизилген өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду, ошондой эле криминалдык жосундардын көрүнүштөрүнүн кырдаалды курчутуучу, ошондуктан мыйзам чыгаруучулар жана мамлекеттик бийлик органдары тарабынан өзгөчө көңүл бурууну талап кылган заманбап тенденцияларды эске алуу менен Россия Федерациясынын жана Казакстан Республикасынын мыйзамдары боюнча коомго каршы аракеттерди жасоого жашы жете электерди тартуу менен байланышкан жазык-укуктук жана криминологиялык проблемалык аспектилердин монографиялык деңгээлинде системалуу, комплекстүү жана салыштырма изилдөөлөрдү жүргүзүүгө автордук мамиле менен аныкталат

Колдонуу деңгээли же колдонуу боюнча сунуштар 1) чыгармада түзүлгөн тыянактар жана сунуштар көңүл буруунун өзгөчө объектиси болгон антисоциалдык иш - аракеттерди жасоого жашы жете электердин катышуусуна каршы туруу үчүн олуттуу мааниге ээ болгон маанилүү социалдык-укуктук Көйгөйдүн комплекстүү чечилишине салым кошот; 2) сунушталган жаңы дизайн варианты. Кылмыш-жаза кодексинин 151-беренеси жана кылмыш-жаза кодексинин 133-беренеси, анын ичинде кылмыштуу көрүнүштөрдүн заманбап тенденцияларын эске алуу менен мыйзам чыгаруу чараларынын бүтүндөй спектрин иштеп чыгуу, жашы жете электердин коомго каршы иш-аракеттерди жасоого катышуусуна каршы аракеттенүүнүн жазык-укуктук механизмдин өркүндөтүүгө мүмкүндүк берет, ошондой эле жашы жете электердин коомго мыйзам чыгаруу чөйрөсү

Колдонуу чөйрөсү: кылмыш-жаза укугу, криминология, кылмыш-жаза аткаруу мыйзамдары

SUMMARY

of the dissertation by Tuleubekova Merey Magauievna on the topic: "Criminal Liability for Involving Minors in Anti-Social Acts: Within the Framework of the Legislation of the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan " for obtaining the academic degree of Candidate of Legal Sciences in the specialty 12.00.08-criminal law and criminology; criminal enforcement law.

Keywords: minors, children, crime, antisocial behavior, begging, vagrancy, drug addiction, involvement, criminal law, responsibility, punishment,

The object of the research of the study is the social relations that arise in connection with the involvement of minors in the commission of antisocial acts.

The subject of the research includes: 1) the norms of modern criminal legislation of Russia and Kazakhstan regulating responsibility for the involvement of minors in the commission of antisocial acts; 2) the norms of criminal and administrative legislation of a number of European states and CIS member states aimed at protecting families and minors; 3) law enforcement practice, 4) statistical data and other empirical material characterizing the dynamics of crimes 151 of the Criminal Code of the Russian Federation and Article 133 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan; 5) the main criminological and criminalistic characteristics of the involvement of minors in antisocial acts and their determinants; 6) research papers in the field under consideration.

Research Objective: is to analyze the regulations and criminological aspects that reveal the issues of legal regulation of criminal liability for the involvement of minors in antisocial acts, identify legislative gaps in the field under consideration, and develop proposals based on them to improve the legislation of the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan aimed at increasing the effectiveness of legal protection of the interests of this category of persons, as well as to present a comprehensive system of preventive measures that will help strengthen the mechanism for protecting the interests of minors in the area under consideration, taking into account current trends in the manifestation of criminal acts.

The methodological basis of the research was made up of: general scientific methods of analysis: synthesis, deduction, induction; private scientific methods of analysis: hypothesis, comparative legal method, statistical methods, content analysis, statistical method, method of system analysis.

The results obtained and their novelty are determined by the author's approach to conducting a systematic, comprehensive and comparative study at the monographic level of criminal law and criminological problematic aspects related to the involvement of minors in anti-social acts under the legislation of the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan, taking into account the changes and additions made by legislators over the past 10 years, as well as current trends in the

manifestation of criminal acts that aggravate the situation and therefore require special attention from lawmakers and government authorities.

The degree of use or recommendations for use is that 1) the conclusions and recommendations formulated in the work contribute to a comprehensive solution to an important socio-legal problem that is essential for countering the involvement of minors in antisocial acts, which is a special object of close attention; 2) the proposed new version of the construction of Articles 151 of the Criminal Code and art.133 The CPC of the Republic of Kazakhstan, including the formulated range of legislative measures taking into account current trends in criminal manifestations, will improve the criminal law mechanism for countering the involvement of minors in antisocial acts, and will also make a significant contribution to the legislative sphere.

Scope of application: criminal law, criminology, penal enforcement law